

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Aralık / December / ديسمبر / 2023, 11: 25-57

el-Mû'temed Bağlamında Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'ye Göre Haber ve Çeşitleri

Khabar and Its Types in Al-Mu'tamad By Abu'l-Husayn al-Başrî

الأخبار وأنواعها عند أبي الحسين البصري في سياق المعتمد

Yasin Çağdaş

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara/Türkiye
Student of Phd., Ankara University the Graduate School of Social Sciences, Ankara/Türkiye
yasincagdas@gmail.com

ORCID: orcid.org/0009-0007-2910-0661

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 15.08.2023

Kabul Tarihi | Accepted Date: 29.12.2023

Yayın Tarihi | Published Date: 31.12.2023

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Aralık / December

DOI: <https://doi.org/10.61218/hadith.1343385>

Çıkar Çatışması | Competing Interests: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / No conflict of interest declared.

Finansman | Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / No external funding was used to support this research.

Atıf/Citation/اقتباس: Çağdaş, Yasin. "el-Mû'temed Bağlamında Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'ye Göre Haber ve Çeşitleri". *HADITH* 11 (Aralık 2023), 25-57. <https://doi.org/10.61218/hadith.1343385>.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Yasin Çağdaş)

Yayıncı/Published by: Veysel Özdemir.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected / تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith> | mail: hadith.researches@gmail.com

el-Mû'temed Bağlamında Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'ye Göre Haber ve Çeşitleri¹ Yasin Çağdaş

Anahtar Kelimeler: Öz

Hadis
el-Basrî
el-Mû'temed
Mu'tezile
Haber

Basra Mûtezilesi'nin son halkasında yer alan Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, (ö. 436/1044) Mûtezile mezhebinin son dönem görüşlerini yansıtmaya nedeniyle incelenmesi gereken bir âlimdir. Son dönem Mûtezilî âlimlerin hangi görüşe sahip olduklarını ve ilk dönem ile son dönem arasında hangi farkların oluştuğunu anlama ve anlamlandırma açısından el-Basrî'nin görüşlerini bilmek önem arz etmektedir. Bu çalışmada incelenen ve el-Basrî'nin fıkıh usûlü alanında kaleme aldığı "el-Mu'temed fi Usûli'l-Fıkh" adlı eseri ise müteahhirîn usûl düşüncesi kaynaklarından. el-Basrî, bir usulcü ve kelimacı olsa da, kendisinden önceki âlimlerin yolundan giderek eserinde hadis ve sünnet konusu ile ilgili ayrı bir bölüm açmış ve burada haberler kısmına dair özel bir bölüm ayırmıştır. Bu bölümlerde haber konusuna dair birçok konu ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Makalede el-Basrî'nin "el-Mû'temed" adlı eserinden yola çıkılarak haber ve çeşitleri ile ilgili değerlendirmelerine yer verilmiştir. Bu kapsamda el-Basrî'ye göre haber, haberin tanımı, mütavâtir ve haber-i vâhid kavramları, haberlerin delil değeri, bu haberlerle ilim meydana gelip gelmediği, bu haberlerle gelen bilgilere göre amel etmenin mümkün olup olmadığı gibi meseleler araştırılmış ve değerlendirilmiştir.

Khabar And Its Types in Al-Mu'tamad By Abu'l-Husayn al-Basrî

Keywords:

Hadith
al-Basrî
al-Mu'tamad
Mu'tazila
Khabar

Abstract

Abu'l-Husayn al-Basrî (d.436/1044) who is in the last circle of the Basra is an important erudite that should be study because he shows the latest views of the Mu'tazila sect. It is important to know al-Basrî's views in order to understand and make sense of the views of the late Mu'tazilite scholars and the differences between the first and the last period. His work titled "al-Mu'tamad fi Usul al-Fiqh", which he wrote in the field of fiqh usûl, is one of the sources of müteahhirin usûl thought. Although Al-Basrî was a jurist and theologian, he elaborated on the subject of Khabar in a separate chapter in his book. Although al-Basrî was a methodologist and theologian, he followed the way of the erudites before him and opened a different part in his book on the subject o hadith and sunnah and reserved a special section for news. In this section, the opinions of al-Basrî about the Khabar and its types are explained. In this framework, the definition of Khabar and the concepts of Al-Mutawatir and Ahaad are discussed. Furthermore, we discussed the epistemic value and reliability of Akhbar and the possibility to act according to the informations coming through Akhbar by using al-Basrî's explanations.

¹ Bu makale, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2019 yılında kabul edilmiş olan "el-Mû'temed Eseri Işığında Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı" adlı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Extended Abstract

Khabar And Its Types in Al-Mu'tamad By Abu'l-Husayn al-Basrî

The work "*al-Mu'tamad fî Usûl al-Fiqh*" written by Abu al-Husayn al-Basrî (d. 436/1044), which has survived to the present day as a high-level work in our tradition of *usul al-fiqh* as well as in the science of theology, is one of the sources of the *usul* thought of the *mutaahkirûn*. In this work, al-Basrî made evaluations on many issues related to the science of *hadîth* as well as different issues related to the method of *fiqh*. One of the most remarkable of these is his evaluations on *khabar* and its types. In particular, he devoted the section titled "*al-Kalâm fi'l Ahbâr*" to the *khabar* section, and in this section, the epistemological value of the *khabar*, the parts of *khabar*, *mutawâtir* and *haber-i wâhid*, acting with these *khabar*, the information value of the *khabar*, its evidence, the status of the narrator, and many other issues such as *târâsh* in *khabar* are mentioned.

Although there is a difference between *khabar* and *hadith* in terms of generality and specificity, these concepts are used in the same sense by most scholars, and most of the time *hadith* is understood when *khabar* is mentioned. As a matter of fact, al-Basrî also used the concept of *hadith* within the scope of the concept of the *khabar*. According to al-Basrî, *khabar* is a word that includes truth and falsehood. According to him, in order for a saying to be called '*khabar*', it must be possible to make a judgement as "this is true" or "this is false". Since it is not possible to make judgements on commands and prohibitions, they are excluded from the concept of *khabar*. However, al-Basrî stated that will and intention are very important in *khabar*, and he considered the imperative tenses that cover the situations in which will and intention are present within the scope of *khabar*.

Al-Basrî analysed *khabar* under two main headings: *mutawâtir khabar* and *âhâd khabar*. According to him, *mutawâtir khabar* is *khabar* that a community agrees on the truth and not on a lie. He stated that in order for a *mutawâtir khabar* to express knowledge, conditions such as knowing that the messenger does not report his own opinion, knowing that he has no intention/reason to confuse or lie in his *khabar*, and that the number of messengers be more than four. Then he evaluated each of these conditions together with the opinions of the scholars. Al-Basrî also stated that very different numbers were put forward regarding the sufficient number of informants. He mentioned the views indicating different numbers in detail and expressed an opinion against them, and adopted the view that the number of people should not be less than four so that *khabar* can reach the degree of *mutawâtir*.

Al-Basrî analysed the issue of *haber al-wahid* in detail in the "*al-Kalâm fi'l Ahbâr*" section of his work in a serious way. Al-Basrî did not fully define the concept of *haber al-wâhid* in his work.

However, both of the points he touched upon while dealing with the subject of haber al-wâhid and the fact that he did not feel the need to define it lead us to the conclusion that he may have adopted the definition of the previous jurists and theologians. In this case, it is possible to say that his definition, like the previous scholars, is khabar that have not reached the degree of tawâtur.

Al-Basrî, who made some evaluations on the information value of khabar, mentioned that there are two views about whether khabar express certain knowledge or not. According to al-Basrî, in the stage of determining whether khabar expresses knowledge or not, the status of the narrator and the content of khabar should be studied. Accordingly, we need to question the truthfulness of khabar and accept or reject it together with the verifying presumptions. It is possible to say that khabar can express knowledge only when all these are present together. Therefore, he argues that without verifying presumptions and examining the content of khabar, khabar itself cannot express certain knowledge.

Concerning the factors affecting the acceptance of khabar of al-wahid, al-Basrî mentioned that certain conditions have been set forth for the acceptance of khabar of al-wahid and to be acted upon it. First of all, khabar that comes via khabar of al-wahid must not contradict the Qur'an or the mutawâtir sunnah. Al-Basrî also stated that there are conditions such as khabar that comes with the khabar being based on maslahah, not being contrary to reason, not conflicting with the syllogism, and not acting contrary to what the narrator narrated. According to al-Basrî, the absence of any of these conditions in khabar prevents it from being acted upon.

ملخص موسع

الأخبار وأنواعها عند أبي الحسين البصري في سياق المعتمد

كتاب "المعتمد في أصول الفقه" الذي وصل إلى يومنا باعتباره عملاً رفيعاً يجمع بين علم الكلام وأصول الفقه لمؤلفه أبو الحسين البصري (ت: 1044 / 436)، يأخذ مكانه في مصادر الفكر الأصولي عند المتأخرين. وقد قيّم البصري في هذا الكتاب مسائل مختلفة تتعلق بأصول الفقه وكذلك العديد من المسائل المتعلقة بعلم الحديث. ويأتي الخبر وأنواعه في مقدمة هذه المسائل. وخصّص فصلاً بعنوان "الكلام في الأخبار" لقسم الأخبار، وتناول في هذا الباب القيمة المعرفية للخبر، وأقسام الخبر، والمتواتر، و خبر الواحد، والعمل بهما، والقيمة المعرفية للخبر، وكونه دليلاً، وأحوال الراوي، والتعارض في الأخبار، والعديد من القضايا الأخرى. وقد بحث وتقيم في هذه الدراسة، استناداً إلى مصنف البصري المسمى "المعتمد"، الأخبار، وتعريفها، وتعريف المتواتر والأخبار الواحد، والقيمة الاستدلالية للأخبار، وهل العلم يأتي من هذه الأخبار أم لا؟، وهل يمكن العمل وفق المعلومات الواردة من خلال هذه الأخبار، والقضايا الأخرى مثلها.

البصري هو أحد أئمة المعتزلة البارزين في العصر الأخير. وهو عالم يدافع عن آراء المعتزلة في مؤلفاته، ويبرز بأفكاره القوية في النضال العلمي. ولكن مع ذلك من الممكن أيضاً أن نصادف أحيانا أفكاره تتعارض مع مذهب المعتزلة وآراء أساتذته. ولهذا فإن الدراسات حول أفكار البصري مهمة من حيث فهم آراء علماء المعتزلة في الفترة الأخيرة، وفهم ما هي الاختلافات التي حدثت بين المتقدمين والمتأخرين منهم.

وعلى الرغم من وجود فرق بين الخبر والحديث من حيث العموم والخصوص، إلا أن هذا المفهوم يستخدم بشكل مترادف عند معظم العلماء وفي أغلب الأحيان، يفهم الحديث عند ذكر الخبر. بناء على أن البصري أيضاً استخدم مفهوم الحديث في نطاق مفهوم الخبر. والخبر عند البصري: أن يكون كلاماً يمكن الحكم عليه بالصدق أو الكذب. وعنده، لكي يعتبر القول خبراً، يجب الحكم عليه بأنه "صدق" أو "أنه كذب". وبها أنه لا يمكن الحكم على

الأمر والنهي، فقد خرجا من نطاق مفهوم الأخبار. غير أن البصري ذكر أن الإرادة والنية لها أهمية كبيرة في الأخبار، لذلك قيّم صيغ الأمر التي تشمل الأحوال التي تتوافر فيها الإرادة والنية، في نطاق الأخبار.

وقد تناول البصري الأخبار في عنوانين رئيسيين: الأخبار المتواترة، وأخبار الآحاد. وليس الخبر المتواتر عنده هو خبر رواه عدد كثير يستحيل في العادة اتفاهم على الكذب بل ما اتفق على صدقه عدد كثير يستحيل في العادة اتفاهم. وذكر البصري العلماء شرطوا لكي تكون الأخبار المتواترة تعبيراً عن المعلومة شروطاً؛ مثل وجوب أن يعلم أن المخبر لا ينقل رأيه، وجوب أن يعلم أنه ليس لديه أي نية للتشويش أو الكذب في أخباره، وجوب أن يكون هناك أكثر من أربعة مخبرين. ثم قام بتقييم كل شرط من الشروط المذكورة مع آراء العلماء. بالإضافة إلى ذلك، ذكر البصري أن العلماء ذكروا أرقاماً مختلفة جداً فيما يتعلق بنصاب المخبرين. وقد ذكر بالتفصيل الآراء التي ذكرت الأعداد المختلفة وأبدى رأيه عليها، واختار ألا يقل عدد الأشخاص عن أربعة حتى يصل الخبر إلى درجة المتواتر.

وفي قسم "الكلام في الأخبار" من كتابه، تناول البصري موضوع خبر الواحد بالتفصيل الجاد. ولم يحدد البصري مفهوم خبر الواحد بشكل كامل في أثره. إلا أن كلا من النقاط التي تطرق إليها في حديثه عن موضوع خبر الواحد وعدم حاجته إلى تعريف خبر الواحد، تقودنا إلى استنتاج أنه ربما يكون قد تبني تعريف الأصوليين والمتكلمين الذين سبقوه. وفي هذه الحالة يمكن القول بأن تعريفه كما هو الحال مع العلماء السابقين "هو خبر لم يصل إلى درجة التواتر".

وذكر البصري، الذي قيّم القيمة المعلوماتية لخبر الواحد، أن هناك رأيين في هل الخبر قطعي أم لا. وحاول بعد ذلك طرح رأيه من خلال الاستشهاد بتقييمات وأدلة أصحاب هذه الآراء. وقال البصري: في تحديد ما إذا كان خبر الواحد يعبر عن العلم أم لا، ينبغي النظر في حال الراوي ومضمون الخبر. وفي هذا الصدد علينا تحري دقة الأخبار وقبول هذه الأخبار أو رفضها مع قرينة تأكيدية. ولا يمكن القول إن الأخبار يمكن أن تعبر عن المعرفة إلا عندما يتم العثور على كل هذه الأشياء معاً. ولذلك يرى أن خبر الواحد لا تمثل معرفة قطعية دون وجود القرائن ودون فحص محتوى الأخبار.

وقد استدلل البصري على حجية خبر الواحد من القرآن، وأقوال النبي صلى الله عليه وسلم، وسنته، والإجماع والعقل وغير ذلك. فبينما ذكر أنه إذا كان هناك دليل على مراعاة خبر الواحد كان له قيمة الإثبات، فقد ذكر أيضاً أنه

لا يوجد إجماع على مراعاة الأشياء التي لا دليل عليها. ويذهب البصري إلى أن خبر الواحد لعدم تعبيره عن العلم لا يقبل في مسائل الإيذان. ولكن متى توافرت شروط العمل بالخبر الواحد، أمكن العمل بذلك الخبر.

وفيما يتعلق بالعوامل المؤثرة في قبول خبر الواحد، ذكر البصري أنه تم وضع شروط معينة لقبول خبر الواحد والعمل به. أولاً ألا يتعارض خبر الواحد مع القرآن أو السنة المتواترة. لأن القرآن دليل، واتباع الخبر الواحد يحتمل الخطأ والصواب. وذكر أيضاً أن هناك شروطاً، مثل أن يكون الخبر الواحد مبنياً على المصلحة، وألا يكون مخالفاً للعقل، وألا يتعارض مع القياس، وألا يكون مخالفاً لما يرويه الراوي. ويرى البصري أن عدم توافر شرط من هذه الشروط في الخبر يمنع العمل بذلك الخبر.

الكلمات المفتاحية: الحديث، الخبر، البصري، المعتمد، المعتزلة

Giriş

İslam, Kitap ve Hz. Peygamber'in sünneti olmak üzere temel iki kaynağa dayanan bir dindir. Yüce Allah, insanlığa Kur'an'ı göndermiş, Peygamberini de Kur'an'ı ve dolayısıyla bu dinin insanlar tarafından nasıl yaşanacağını göstermesi için görevlendirmiştir. Bu sebepten olmalı ki İslâm tarihi boyunca, fıkıhçıların, usulcülerin, kelamcılarının ve diğer bilim uzmanlarının, Kur'an-ı Kerim'den sonra üzerinde en fazla durdukları ve ele aldıkları konulardan biri de sünnet olmuştur. Yoruma da açık olan bu kaynakların anlaşılmasında, elbette ki farklılıklar ortaya çıkmıştır ve çıkacaktır. Oluşan bu ihtilaflar sonucu, çok farklı isimlerle anılan ekoller tarafından hadis ve sünnet konusunda büyük tartışmalar yapılmış, birbirlerini sünnete bakış konusunda, sünnet inkârcısı ya da savunucusu şeklinde sınıflandırmalar yapmışlardır.

Bazı ekoller tarafından sünnet inkârcısı olarak nitelendirilen Mu'tezile mezhebine bağlı², kelim ve usulcülüğü ile bilinen Ebu'l-Hüseyin el-Basrî (ö. 436/1044) hicri V. asırda bu tartışmalara katılmış, hadis ve sünnetin anlaşılması konusunda değerlendirmelerde bulunmuştur. el-Basrî, Basra Mu'tezile'sinin son halkasında yer alan bir âlim olması hasebiyle Mu'tezile mezhebinin son dönemini yansıtmaktadır. Bu nedenle mu'tezilî düşüncenin gelişimi ve değişimi, tarih içerisindeki ilmî ve fikrî anlamda geçirdiği süreci anlamak açısından el-Basrî incelenmesi gereken bir âlimdir.

Bu çalışmada, kelim ve usûl alanında önemli eserlere imza atmış ve kendisi de bir mu'tezilî olan Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'nin haber konusundaki görüşleri ele alınacaktır. Bunu yaparken V. asır Basra Mu'tezile'sinden el-Basrî'nin *el-Mû'temed* adlı eseri merkeze alınacaktır. el-Basrî, özellikle kitabının ikinci cildinde "haberler hakkındaki kısım" adı altında hadis konusundaki tartışmaları ele almış, gerek kendisinden önceki âlimlerin, gerekse bu konulardaki kendi fikirlerini ayrıntılı olarak dile getirmiştir. Makalede ilgili bölümden yola çıkılarak el-Basrî'nin *el-Mu'temed*'inde yer alan haber ile alakalı bilgiler değerlendirilecektir. Bu anlamda mûtezilî düşüncenin gelişimini, değişimini, tarih içerisindeki ilmi ve fikri anlamda geçirdiği süreci anlama ve anlamlandırma açısından bu yönde yapılan çalışmalar önem arz etmektedir. Bu açıdan çalışmasını yaptığımız el-Basrî'nin hadis konusu bağlantılı olan haber anlayışını anlama ve buna göre de son dönem mûtezilî âlimlerin hangi görüşe sahip olduklarını, ilk dönem ile son dönem arasında hangi farkların oluştuğunu anlama ve anlamlandırma açısından da çalışmanın önem arz ettiği düşünülmektedir.

1. el-Basrî ve el-Mû'temed fî Usûli'l-Fıkh Adlı Eseri

Asıl adı Ebu'l-Hüseyin Muhammed ibn Tayyib el-Basrî'dir. Künyesi Ebu'l-Hüseyin'dir.³ Basra'da doğduğu için el-Basrî, kelama olan hâkimiyeti ve bu alanda kaleme aldığı eserlerle kazandığı şöhret

² el-Basrî, kendisinin Mu'tezilî olduğunu yer yer ifade etmiştir. Özellikle Kâdı Abdülcabbâr'dan ve Mu'tezilî âlimlerden bahsederken "bizim ashabımız" ifadesini kullandığı görülmektedir. Bk. Muhammed b. Ali b. et-Tayyib el-Basrî, *Kitâbü'l-Mu'temed fî usûli'l-fıkh*, thk. Muhammed Hamidullah, (Dımaşk: el-Ma'hedü'l-Fransi, 1964), 1/336; 2/116, 154.

³ Abdullah Mustafa el-Merağî, *el-Fethu'l-mübîn fî tabakâti'l-usûliyyîn*, thk. Muhammed Ali Osman, (Mısır: Matbaatü'l-Ensâr, 1947), 1/237.

sebebiyle el-mütekellim, Mu'tezile mezhebine mensup olması ve genel anlamda bu mezhebin görüşlerini savunmasından ötürü de mu'tezilî lakaplarıyla anılmaktadır. Doğum tarihi ve doğum yeri tam olarak bilinmemektedir. el-Basrî, Basra'da büyümüş, daha sonra Bağdat'a gitmiş ve vefatına kadar orada yaşamıştır.⁴ Burada Kâdî Abdülcabbâr'dan (ö. 415/1025) ilim tedris etmiş ve onun en meşhur öğrencileri arasında yer almıştır. Vefatına kadar da burada hocalık yapmıştır ve birçok talebe yetiştirmiştir.⁵ Her ne kadar Ömer Rıza Kahhale (1905-1987) el-Basrî'in vefatını 5 Rebiu'l-Evvel⁶ olarak zikretmiş olsa da, hemen hemen çoğu kaynakta vefat tarihi 13 Rebiu'l-Ahir,⁷ 436 (7 Kasım 1044) Bağdat olarak kayda geçirilmiştir.⁸

el-Basrî, mu'tezileye ait tabakat kitaplarında belirtildiği üzere, hocası Kâdî Abdülcebbâr'ın (ö. 415/1025) da mensup olduğu ve büyük ölçüde Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) ile Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin (ö. 321/933) görüşlerinin etkisinde kalan Basra Mu'tezilesi kelamcıları arasında sayılmaktadır.⁹ Nitekim kitabında her iki âlimden de bolca nakiller yaptığı görülmektedir. el-Basrî, son dönem mütezilî imamlarının önde gelenlerinden birisidir. Eserlerinde mütezilî görüşleri savunan ve ilmi mücadelede güçlü fikirleriyle ön plana çıkan birisidir.¹⁰ Bunun yanında onun zaman zaman mu'tezile ekolüne ve hocalarının görüşlerine aykırı fikirler ileri sürdüğü ve felsefeye fazla dalmış olduğu ifade edilmiştir. Nitekim Şehristânî (ö. 548/1153) el-Basrî'yi bir kelamcıdan çok bir fozof olarak kabul ettiğini ifade etmektedir.¹¹

el-Basrî'nin *el-Mû'temed'*de bir müctehid tavrı sergilediği ve bir müctehid edasında bir takım çıkarımlarda bulunduğu göze çarpmaktadır. Zira bazen yargıda bulunmuş, gerek kelâmî gerekse fikhî

⁴ Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Zirikli ed-Dîmeşkî, *el-A'lâm, (Kamûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müştârikîn)*, (b.y.: Daru'l-İlm li'l-Malâyîn, 2002), 6/275; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu'l-muellifîn*, (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1993), 3/518; Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazâm fî târihi'l-ümem ve'l-mülük*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata - Mustafa Abdulkadir Ata, (Beyrut: Daru'l-Kitabu'l-İlmiyye, 1992), 15/300; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî İbnu'l-İmad, *Şezeratu'z-zeheb fi ahbari men zeheb*, thk. Mahmut Arnavut, (Şam-Beyrut: Daru İbn Kesir, 1986), 5/172; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Daru's-Sadr, 1971), 4/271; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, (b.y.: Daru'l-Fikr, 1986), 12/53, 54; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu'l-Bağdad*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami, 2002), 4/168,169.

⁵ Ebû Sa'd el-Muhassın b. Muhammed el-Cûşemî, *Şerhu'l-uyûn fazlu'l-i'tizal ve tabakatu'l-Mütezile*, thk. Fuat Seyyid, (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-neşr, 1974), 387.

⁶ Kahhale, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 3/518.

⁷ İbnu'l-İmad, *Şezeratu'z-zeheb*, 5/172; Bağdâdî, *Tarihu'l-Bağdat*, 4/168-169.

⁸ Bağdâdî, *Tarihu'l-Bağdat*, 4/168-169; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Becavi, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife li't-tibâa ve'n-neşr, 1963), 3/564,565; İbn Hallikan, *Vefâyâtu'l-Âyân*, 4/271; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12/53-54; İbnu'l-İmad, *Şezeratu'z-zeheb*, 5/172; Ömer Rıza Kahhale, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 3/518.

⁹ Bk. Ahmet Akgündüz, "Ebu'l-Hüseyn el-Basrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/326-328.

¹⁰ Abdullah Mustafa el-Merağî, *Fethu'l-mübin*, 1/237.

¹¹ Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Abdülaziz Muhammed el-Vekil, (Kahire: y.y., 1968), 78-85.

birçok alanda bağımsız görüşler ortaya atmıştır. Bununla birlikte devamlı olarak ve açıkça kendisini bir mütezîlî kalamcısı olduğunu beyan etmiş ve bunu özellikle büyük mütezîlî üstadlarını ismen zikrederek yapmıştır. Fakat bazı hususlarda,¹² geçmiş mütezîlî fâkihlerin görüşlerinin ikna edici olmadığını söylemekten de asla çekinmemiş ve mütezîlî olması bunu ifade etmesine de engel olmamıştır.

el-Mû'temed'in giriş bölümünde el-Basrî, kendisini bu eseri yazmaya sevk eden sebepleri açıkça dile getirmektedir. el-Basrî, eserinin amacını, konuların belli bir düzen içinde ele alındığı, tekrar içermeyen bir usûl eseri oluşturmak, olabildiğince kelimelerin inceliklerine ait meselelere ait bilgi vermek ve diğer usul kitaplarında gördüğü bazı hataları düzeltmek olarak ifade etmiştir.¹³

Yine o, *el-Mu'temed*'i iki temel iddiâ ile kaleme aldığını ifade etmektedir. Birincisi, usulün konusu olmayan hiçbir meseleye yer vermemek; ikincisi ise her konuyu, olması gereken sıraya yerleştirerek sistematik bir düzen ortaya koymaktır. Dolayısıyla el-Basrî, eserin muhtevası kadar konuların tertibi bakımından da ideal bir usul eseri telif etmeyi hedeflemiş olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple el-Basrî, eserinde hangi konulara yer vereceğini açıkladıktan sonra, başlıkları niçin bu şekilde sıraladığını da açıklama ihtiyacı hissetmiştir.¹⁴

el-Mu'temed'de, Fıkıh Usûlü'nün tanımı ve sözün kısımlarının yer aldığı bir mukaddimeden sonra emir-nehî; umum-husus, mücmel-mübeyyen; mükellefin fiilleri, Hz. Peygamber'in fiilleri, nâsîh-mensuh; icmâ; haberler, kıyas ve ictihâd; hazır ve ibâha; müftî ve müsteftî gibi daha birçok başlığın ele alındığı konulara yer verilmektedir. Kitabın mevcut baskılarının sonunda, müellifin eserini tamamlayıcı mâhiyette yazdığı "*Kitâbu Ziyâdâtî'l-Mu'temed*" ve "*Kitâbu'l-Kıyâsi's-Şer'î*" başlıklı iki ilâve bölüm yer almaktadır.

el-Mû'temed, mütekellimîn metoduna göre yazılmış usûl-i fıkıh kitaplarından birisidir. İlk defa Ahmed Bekir ve Hasan Hanefî'nin katkılarıyla Muhammed Hamîdullah tarafından iki cilt halinde yayımlanan (Dımaşk 1385/1965) eserin Halîl Meys tarafından yapılmış ikinci bir neşri daha bulunmaktadır (Beyrut 1983).

¹² Örnekler için bk. el-Basrî, *el-Mu'temed*, 1/419.

¹³ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/7.

¹⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/16-8; ayrıca bk. Ayşegül Yılmaz, *Fıkıh Usulunde Husun-Kubuh el-Mû'temed el-Mustasfa Karşılaştırılması Işığında*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 115-118.

2. el-Basrî'ye Göre Haberin Tanımı ve Mahiyeti

Haber kavramının kapsamı hadise göre daha geniş olmuş olsa da âlimlerin çoğu haberi hadis ile eş anlamlı olarak kullanmışlardır. Bunun yanında haber kavramını Hz. Peygamber'in hadislerinin yanı sıra, Sahabe ve Tabiîn'den gelen rivayetler için de bu kavramın kullanımını tercih ettiklerini görmekteyiz. Ayrıca merfû, mevkûf, maktû gibi hadis kavramı kapsamında değerlendirilen hadis kavramlarına da haber adını vermişlerdir. Haberle hadis arasında umûmîlik-husûsîlik farkı olmasına rağmen bu kelimelerin müradif manada kullanılması hususunda bir mahzur görülmemiş, çoğu zaman haber denildiğinde hadis anlaşılmıştır.¹⁵ Nitekim el-Basrî de hadis kavramını, haber kavramının kapsamı içerisinde kullanmıştır. Bizler de bu çerçevede öncelikle el-Basrî'nin yaptığı açıklamalardan yola çıkarak haberin tanımı ve kısımları ile alakalı bilgileri zikredeceğiz. Yine buna bağlı olarak, mütevâtir haber, haber-i vâhid ve haberin bilgi değer ve haber-i vâhid ile amel konularına değineceğiz.

Haberin sözlükteki anlamı bilgidir. Allah'ın isimlerinden olan "el-Hâbir," "haber" kökünden türeyen ve amellerin haberlerini bilen ya da işlerin iç yüzünü bilen anlamına gelir.¹⁶ Terim olarak genel manada kabul gören tarif ise; "söyleyenine bakılmaksızın doğru veya yalan olma ihtimali olan söz" şeklindedir.¹⁷

el-Basrî, her ne kadar haberin mutlak olarak tarif edilmesinin haber konusunu sınırlandıracağını düşense de haberi, kendisinden önceki âlimlerin tariflerine uyararak; "kendisine doğru ve yalan dâhil olan sözdür" şeklinde tarif etmektedir.¹⁸ Başka bir yerde ise el-Basrî, haberin tanımını şu şekilde yapmaktadır: "Haber, olumlu ya da olumsuz olarak, bir şeyi başka bir şeye izafe eden ve tam bir anlamı olan kelimedir."¹⁹ Haberin tanımını bu şekilde yaparak, bir bakıma onun tanımını sınırlandırmak değil de, detaylandırmaya, haberin manasının ne olduğunu belirtmeye çalıştığını da ayrıca ifade etmektedir.²⁰

el-Basrî'ye göre bir söze haber denilebilmesi için, "bu doğrudur" veya "yalandır" şeklinde yargıda bulunulabilmelidir. Emir ve nehiylere gelince, bunlar için bu yargıda bulunmak mümkün değildir. Dolayısı ile bunlar haberin kapsamı dışında bırakılmıştır. Fakat el-Basrî, haberde irade ve kastı çok önemseydiği için haber verenin iradesinin ve kastının olduğu durumları kapsayan emir

¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Hadis İstilahları Hakkında Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, çev. Talât Koçyiğit, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 22; M. Yaşar Kandemir, "Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/27.

¹⁶ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnan ed-Dâvûdî, (Dimaşk-Beyrut: Daru'l-Kalem, 1991), 273.

¹⁷ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Lüma' fi usûli'l-fikh*, (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1431), 74; Hüseyin Hansu, *Mütevâtir Haber*, (Van: Bilge Adamlar Yayınları, 2008), 51-52.

¹⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/543.

¹⁹ Muhammed b. Ali b. et-Tayyib el-Basrî, *Ziyadatu'l-Mu'temed*, thk., Muhammed Hamidullah, (Dimaşk: el-Ma'hedü'l-Fransi, 1964), 2/1025; el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2/544.

²⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/544.

kiplerinin de haber kapsamı içerisinde değerlendirilebileceğini ifade etmiştir. Nitekim ona göre emir ve nehiy sigasında gelen ve haber olarak değerlendirilen pek çok hadis vardır.²¹

el-Basrî haberi, hem nakleden hem de duyan açısından ikili taksime tabi tutmaktadır. Ona göre nakleden açısından haber, doğru ve yalan haber olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.²² el-Basrî, haberin doğru ya da yalan olarak nitelendirilmesinde nakledenin kanaat (itikad) ve zannının rolü olup olmadığına dair mezhep içerisinde iki farklı görüşün bulunduğunu belirtmiştir. el-Basrî'ye göre haberi iletenin rolü inkâr edilemez. Fakat bunun için konunun iyice irdelenmesi gerekir. O, Mûtezîlenin genel yaklaşımını ortaya koyan ve haberin haber olmasında esas belirleyici unsurun haber verenin kanaat ve zannı olmadığını, haber verenin kanaatinin kendisiyle ilgili olup habere etkisi bulunmadığını savunan Kadi Abdülcebbâr'ın görüşünü doğru bulmamaktadır.²³ O, haberin niteliğinin belirlenmesinde nakledenin rolünü inkâr etmeyip, en iyisi konunun genişçe ele alınması gerektiğini düşünerek, diğer görüşlere göre daha uzlaştırıcı olan kendi görüşünü Zeyd örneğinden yola çıkarak şu şekilde açıklamaktadır:

“Bir kişi birine Zeyd'in nerede olduğunu sorsa o da, Zeyd'in evde olmadığını bilmediği halde, orada olduğunu zannederek: "Zeyd evdedir" derse, söz konusu kişi yalancı ve söylediği söz de yalan olur mu? Zahirin bakıldığında haberinin vakiya uygun olmaması bakımından bu kişi yalancı ve sözü de yalandır. Ancak bu kişi yalancı olmadığı gibi, sözü de yalan değildir; çünkü burada vakiya aykırı bir durumu “haber verme kastı” yoktur. Eğer kasıt konusunda bir ihtilaf olursa, bu durumda haber yalan olur. Bu kayda göre yalancı olduğu zannedilen kişinin bir haberi olduğu gibi haber vermesi durumunda -bu konudaki kayda göre- kendisi ve haberi doğru olur. Bu durumda haberin niteliğini belirlemede kastın rolü varsa, mutlak olarak habere doğru ya da yalan vasfı verilmeyip değerlendirmenin kayıtlı olarak yapılması gerekir. Mesela bir Yahudi: "Muhammed peygamber değildir" derse onu yalancı olarak nitelendiririz. Çünkü söz konusu kişi vakiya uygun olmayan bir haber vermiştir. Aynı şekilde Yahudi'nin bu konuda inat içerisinde olduğu ve eksik değerlendirme yaptığı anlaşılmaktadır.”²⁴ Bütün bu değerlendirmeler haberin doğru ya da yalan olarak belirlenmesinde haberi nakleden kimsenin kanaatinin önemli rol oynadığının göstergesidir. Dolayısıyla haberin niteliğinin belirlenmesinde başta nakleden kimsenin rolü olmak üzere konunun iyice araştırılması ve genişçe ele alınması gerekliliğini gösterir.

Duyan açısından haberler kısmına geldiğimizde ise, el-Basrî'nin tespitine göre bu şekildeki haber; doğruluğu bilinen, doğruluğu bilinmeyen ve doğru mu ve yanlış mı olduğu bilinmeyen haber olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.

²¹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/542.

²² Basrî, *el-Mu'temed*, 2/544.

²³ Abdullah Kahraman, “Mûtezîli Usûlcü Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'ye Göre Bilgi Kaynağı ve Delil Olarak Âhâd Haber”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3, (Kış 2003), 170.

²⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/545-546.

1. Doğruluğu Bilinen Haberler. Duyan açısından haber; haberin doğruluğu haberden bağımsız, harici sebeplerle anlaşılabilceği gibi, haberin kendisinden yani dâhili sebeplerden de anlaşılabilir. Bunlardan birincisi; yani haberden bağımsız olan harici sebepler arasına, haber verenin bu haber konusunda aklî istidlali veya buna gerek kalmaksızın sıhhatini bildiği bir şeyden haber verme durumudur. Mesela, gökyüzünün yerden yüksek olduğu, on sayısının beşten büyük olduğu haber veriliyorsa bunlar zaten idrak ile bilinen hususlardır. Çünkü bunlar herhangi bir aklî çıkarım olmadan kişide hasıl olabilecek bilgilerdir. Haber verenin sıhhatinden emin olduğu habere gelince; bu da Allah'ın hâkim olma sıfatı ve namazın farz olduğuna dair haberler örnek gösterilebilir. Çünkü bunlar, nakle dayalı olarak delil getirilebilmesi mümkün olduğu için sıhhatine vakıf olunan haberlerdir.²⁵

2. Yalan Olduğu Bilinen Haberler. el-Basrî, doğru haberde olduğu gibi yalan haberde de haberin yalan olmasını haberden bağımsız, harici sebeplerle anlaşılabilceği gibi, haberin kendisinden yani dâhili sebeplerden de anlaşılabilceğini ifade etmektedir. Aklî ve naklî delillerle, haberden bağımsız olarak bir haberin yalan olduğu çok açık bir şekilde bilinebilir. Mesela; gökyüzünün altımızda, yerin üstümüzde veya Allah'ın cisim olduğunu bildiren haberler gibi. Bu tür haberlerin yalan oluşu, zorunlu olarak bilinir.

Bir diğeri ise haberin nasıl nakledildiği hakkındadır. Haber gizli veya açık bir şekilde nakledilmiş olabilir. Açıktan nakledilmesi gereken bir haberin gizli olarak nakledilmesi onun yalan olduğuna bir işarettir. Mesela, dinin temel prensiplerine dair haberlerin açıktan nakledilmesi gerekir. Bir kişi bu prensiplerden birini gizlice naklediyorsa onun haberinin doğruluğuna hükmedilmez.²⁶

3. Doğru Veya Yalan Olması Mümkün Haberler. el-Basrî'ye göre tevâtür derecesine ulaşmayan haberler bu kategori içerisinde değerlendirilmiştir. Bu kategorideki haberler doğru veya yalan olması mümkün olan âhad haberlerdir.²⁷

3. el-Basrî'ye Göre Haberın Kısımları

el-Basrî haberi mütevâtir haber ve âhâd haber olmak üzere iki ana başlık altında ele almıştır.²⁸ O, mütevâtir ve ahad haberi; önemi, gerekliliği, kabulü ve bilgi değeri açısından ele almış, aklî delillendirmeler yoluyla konuyu değerlendirmiştir.

3.1. Mütevâtir Haber

el-Basrî'ye göre mütevâtir haber, bir topluluğun yalan üzere değil de, doğru üzerine ittifak ettiği şeydir. Çünkü bir topluluk yalan üzere ittifak etmez.²⁹ el-Basrî'ye göre, Allah'ın, Rasûlünün ve ümmetin haberleri, haber ilmını oluşturan öğelerden her biridir. Allah'ın hikmeti bu haberlerin doğru

²⁵ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/546.

²⁶ Basrî *el-Mu'temed*, 2/547.

²⁷ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/549-550.

²⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/532.

²⁹ Bk. Basrî, *el-Mu'temed*, 2/560

olmasını gerektirir. Mekke'nin varlığı ve diğer haberler gibi mütevâtir haberlere gelince; bazıları bu tür haberlerin haber verme ile değil de ancak duyu organlarıyla edinilmiş bir bilgi olarak görmektedir. Ancak el-Basrî'ye göre bu doğru değildir. Çünkü bu tür haberler bizlere mütevâtir olarak gelmiş ise, aynı zamanda bu bir bakıma gözle görme anlamına da gelir. Dolayısıyla bunlar zorunlu bilgi ifade eder. Mesela bizler her ne kadar gözümüzle görmemiş olsak da Mısır, Horasan gibi başka şehirlerin varlığına inanıyoruz. Bunun ister bir kişi isterse birkaç kişi tarafından bizlere nakledilmiş olması, bu haberin yanlış olacağı anlamına gelmez. Çünkü bunlar zorunlu ilimdir. Bunun zorunlu ilim ifade etmesi âhâd haberle değil de mütevâtir ile olmuştur.³⁰

el-Basrî'ye göre mütevâtir ile meydana gelen ilimde şu şartlar aranır:

1. Haber verenin, kendi görüşünü haber vermediğinin bilinmesi,
2. Haberinde herhangi bir karışıklık veya yalan söylemek için bir kastının/gerekçesinin olmadığı bilmesi.

el-Basrî'ye göre, ancak bu iki şart bir arada bulunduğu biz haberin doğru olduğunu bilmiş oluruz. Bu gibi durumlarda onun yalan söylemesi de mümkün olmaz. Bu şartlardan herhangi birisi olmaz ise haberin doğruluğundan emin olamayız.³¹

Mesela bizler Çin'in varlığını biliyoruz. Bu bilgi bir kimseden veya birçok kimsenin haber vermesi ile bizlerde hasıl olması mümkündür. Bu tür haberleri bir kişinin veya bir grubun vermesi arasında bir fark yoktur. Yalan söylemeye hiçbir gerekçesi olmayan birinin bize Çin'in olduğuna dair verdiği haberden dolayı bunun doğru olduğunun bilinmesi mümkündür. Bunu haber veren ya duyma ya da görme ile bize haber vermiştir. Biz görmedik diye bu kişinin haberine inanmamamız anlamsızdır. Çünkü herkes bilir ki dünyada Çin diye bir ülke vardır. Ayrıca Çin diye bir ülkenin olup olmadığı konusunda bir ihtilaf ve inkâr olsa dahi Çin'in varlığı inkâr edilemez bir gerçektir.³²

Hz. Peygamberin bulunduğu bir ortamda aktarılan haberlere gelince birisi bir şeyi gördüğünü ya da görmediğini iddia edebilir. Gördüğünü iddia ediyor ve Hz. Peygamber de bu haber karşısında bir şey söylemiyorsa, bu durum haberin doğruluğuna bir işarettir. Gördüğünü iddia etmediği habere gelince, bu dini veya dünyevi işlerle alakalı bir haber olabilir. Eğer dini alanla ilgili ise bu bilinenin tersine ya da bilinmeyen bir şey hakkında olabilir. Bilinmeyen bir şey hakkında ise haberi iletenin susması, haberin doğruluğuna bir işarettir. Yalan olsa idi haberi ileten susmaz haberin doğruluğu iddiasında bulunurdu.

el-Basrî, tevâtüre "zorunlu ilimdir" diyenler tarafından bazı şartlar ortaya konulduğunu ifade etmiştir. Bunlar:

1. Duyanların zorunlu olarak bu haberin kendilerine verildiğini bilmiyor olmaları gerekir.

³⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/551-552.

³¹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/552-553.

³² Basrî, *el-Mu'temed*, 2/553.

2. Haber verenlerin dörtten fazla olması gerekir.

3. Belirtilen sayı ve nitelikleri taşıyan râviler tarafından verilen haber, onu işitende zorunlu olarak bilgi doğurmalıdır. Zorunlu ilim içerdiği durumda sayı bir kaç kişi veya altındaki sayı da olabilir.

el-Basrî'ye göre yalan söylemek üzere bir araya gelmesi mümkün olmayan topluluğun, bir haber üzerinde ittifak edebilmesini, mütevâtir ilim “kesbîdir” diyenler de “zarurî bilgi ifade eder” diyenler de kabul etmektedir. Fakat bazıları, haber verenlerin durumlarını düşünmekle ilim meydana gelmeyeceğini ancak Allah'ın fiilleriyle ilim meydana gelebileceğini ileri sürmektedirler. Bu durumda mütevâtir haber Allah'ın fiili ise, haberde tevâtürün şartlarının tam olduğunu biliriz. Eğer bu haber Allah'ın fiili değilse bu durumda mütevâtir haberden söz etmek imkânsızdır. Buna karşılık el-Basrî; zorunlu ilim tevâtür ile meydana gelmemiş olsa dahi, yukarıda sayılan şartlar tam ise haberi delil olarak kullanmak mümkündür. Bu durumda mütevâtir haber bilgi ifade eder ve dolayısıyla zorunlu ilim de meydana gelmiş olur.³³

el-Basrî'ye göre, tevâtür ile oluşan ilim “mükteseptir” diyen birisinin şart koşması gereken hususlar ise şunlardır:

1. Yalan söylemek üzere bir araya gelmesi mümkün olmayan bir topluluğun haber vermesi,
2. Haber üzerinde ittifak yapılması,
3. Haber verenlerin ikrah altında olmaması.³⁴

el-Basrî, bunları mütevâtir haber ile ilmin meydana gelişi hususunda şart koşturmaktadır. Çünkü bu şartlardan yola çıkarak böyle bir topluluğun, yalan söylemek üzere bir araya gelmelerini, birlikte hareket etmelerini ya da bu konuda yazışmalarını mümkün görmemektedir. Dolayısıyla bu şartların bulunduğu kişilerin haberleri doğru bilinen haberlerdendir.

el-Basrî'ye göre büyük bir kitlenin yalanın oluşmasında ve şüpheli bir şeyde birlikte hareket etmeleri imkânsızdır. Nasıl ki insanlar yemek yemede, aynı yoldan topluca gitmede eşit değilse, yalanda da birleşmeleri mümkün değildir. Fakat menfaat ve çıkar yalanda bir araya toplanma sebebi olabilir. Bu da ancak toplu şekilde hareket etme değil de, farklı insanların etrafında gruplaşmalar olabilir. Çünkü bazı insanlar kendi etrafında bir taraftar topluluğu oluşturmak için aslı bulunmayan bulunmayan şeyleri haber vermeyi sever.³⁵ Sonuçta şunu diyebiliriz ki büyük bir grubun bir şeyi yalan olarak haber vermesi veya bir iki kişi hariç bu haberi gizlemesi mümkün değildir. Büyük bir grubun içinde bir iki kişinin gruptan ayrı hareket etmesi elbette ki mümkündür. Böyle bir durumun olması ise grubun bütünlüğünü bozmaz.³⁶

³³ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/561.

³⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/558-559.

³⁵ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/559.

³⁶ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/560.

Mütevâtir haber tarifinde öne çıkan unsur, haberin kesin ve zorunlu bilgi ifade etmesidir. Bu zorunluluk ise haberi aktaranların sayısının çokluğundan kaynaklanmaktadır. Bunun için de haberin, uydurma ihtimalini imkânsız kılacak râviler tarafından rivâyet edilmesi gerekir. Bu konuda ihtilaf yoktur. Fakat tevâtürün yeter sayısı ile alakalı bazı konuların da açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bir haberin mütevâtir sayılması için belli bir sayı var mıdır? Bir haber hangi sayıdan sonra tevâtür derecesine yükselmiş sayılır? Bunun gibi sorular âlimler tarafından cevaplanmaya çalışılmış ve tevâtürün yeter sayısı hakkında birçok fark görüş ileri sürülmüştür. el-Basrî kendisinden önce yapılmış olan tartışmaları zikrederek, kendisinin bu konudaki fikrini ortaya koymaya çalışmıştır.

el-Basrî her ne kadar mütevâtir haberde yeter sayı konusunu tartışırken ortaya bir sayının konulmasını yanlış görse de, bu sayının âdet ve alışkanlığa göre bilgi ifade edecek kadar olmasını yeterli görmüştür. Yukarıda mütevâtir haberin ilim ifade etmesinin şartlarında da bahsedildiği üzere el-Basrî'nin bu sayının alt sınırını selefleri gibi düşünerek dörtten fazla olması gerektiğini düşündüğünü ifade edebiliriz.³⁷

el-Basrî'ye göre dört kişinin haberiyle ilmin meydana gelmesi; tevâtür ile meydana gelen ilim mükteseptir diyenlere göre dört yeter sayısı, yalan söylemek için hiçbir gerekçenin olmadığı ve herhangi bir gerekçe ile onların bir araya gelip ittifak etmelerinin imkânsız olduğunun bilinmemesi durumunda gerekli olan bir sayıdır. Tevâtürle oluşan ilim zorunludur diyene gelince; dört kişinin haberi görme yoluyla gelmiş ise, bu haberle ilim meydana gelmiş olur. Mesela dört kişi bir şahsı zina ederken görmüşlerse kâdı, onlara başka soru sormaya gerek olmadan onların haberinin doğru olduğu bilir. Eğer doğru olduğu bilinmiyor ve sayıda dört kişinin altında ise onların bilgisi gerçeği yansıtmamaktadır. Soru sormaya gerek kalmaz ve had de uygulanamaz. Çünkü dört kişinin haberi ilim ifade eder. Dört kişiden az bir sayıya dayanarak bir haberin ilim ifade etmesi ve bu habere dayanarak bir hadd uygulamak ise imkânsızdır.³⁸

el-Basrî, mütevâtir haberde, haber verenlerin sayısının yirmi, yetmiş, üç yüz gibi sayıların zikredildiğini; fakat bu sayıların mütevâtirin yeter sayısı ile ilgili herhangi bir delil olmadığını ifade etmiştir. Delil olduğu ileri sürülen ayet ve hadislerin ise mütevâtir bilgiye dair olmayıp başka hususlarla ilgili olduğunu zikrederek bu rakamları ileri sürmenin doğru olmadığı kanaatindedir.³⁹ Netice olarak mütevâtirin yeter sayısı ile ilgili tartışmalardan, Kur'an veya sünnetten bazı hadiseler getirerek buralarda geçen 4, 5, 10, 12, 20, 40, 70, 300 gibi rakamların esas alınması el-Basrî'ye göre doğru bir çıkarım değildir. Çünkü söz konusu yerlerde mütevâtir haberlerin kaç kişi ile olabileceği değil, âyetlerin bağlamı çerçevesinde savaşa katılanların veya başka hususlara ait sayı ve durumlardan

³⁷ Basrî *el-Mu'temed*, 2/561; ayrıca bk. Ebü'l-Hasen Kâdı'l-Kudât Abdülcebâr b. Ahmed b. Abdilcebâr el-Hemedâni, *el-Muğni*, thk. Mahmud Muhammed Kasım, (b.y.: y.y., ts.), 15/333.

³⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/561.

³⁹ Bk. Basrî, *el-Mu'temed*, 2/564-565.

bahsetmektedir.⁴⁰ Buna göre bir topluluğun haberi ilim ifade ediyorsa, o haberin mütevâtir olduğuna hükmedilir. Bu yüzden mütevâtirin tarifinde herhangi bir sayı zikredilmemiş, “en az şu kadar râvi rivâyet eder” yerine, “yalan üzere bir araya gelmeleri mümkün olmayan” gibi sayının müphem bırakıldığı bir ifade kullanılmıştır.⁴¹

3.2. Haber-i Vâhid

Haber-i vâhid, İslam âlimleri arasında ciddi tartışmalar ve görüş farklılıkları olan konulardan biri olmuştur. Bazı âlimler tarafından haber-i vâhid meselesi hadis açısından ele alırken bazıları kelam, bazıları ise fıkıh açısından ele alınmıştır. Her bir âlim kendi bakış açısı doğrultusunda haber-i vâhid meselesini belli bir sisteme oturtma çabası ve gayreti içinde olduğu görülmektedir. Oluşturulmaya çalışılan farklı sistemler dolayısıyla haber-i vâhid sistematiği, pek çok alanda İslam dünyasının düşünme biçimini ve hareket tarzını yüzyıllardır etkilemiş ve hala etkilemeye devam etmektedir. Fikhî açıdan, konuyla ilgili olarak Mûtezîle uzmanları, Mûtezîle mezhebinin haber-i vâhid anlayışını yorumlamaya çalışırken; yaşadıkları dönemde haber-i vâhidi kabul ya da red ekseninde pek çok eleştiriye de maruz kalmışlardır. Bazıları tarafından onların haber-i vâhidi hiçbir şekilde delil almadıklarını iddia edilirken bazıları tarafından da tam aksine görüş ortaya atılmıştır.⁴²

el-Basrî, eserinin “haberler hakkındaki kısım” bölümünde haber-i vâhid konusunun ciddi bir yekûn olacak şekilde yer teşkil ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Haber-i vâhidi; kabulünün gerekliliği, delilleri, bilgi ve amel yönünden değeri gibi hususlarda değerlendirmelerde bulunmuştur. Aşağıda görüleceği üzere el-Basrî'nin haber-i vâhid anlayışını kendi kitabında işlediği metodu takip ederek izah edilecektir.

3.2.1. Tanımı

Haber-i vâhid, Mûtezîle kelamcıları tarafından, doğru ve yanlış olma ihtimali bulunan veya mütevâtir seviyesine ulaşmayan haberler olarak tarif edilmiştir.⁴³ el-Basrî'nin haber-i vâhidi eserinde tam olarak nasıl tarif ettiğini göremedik. Fakat eserinde gerek haber-i vâhid konusunu işlerken üzerine değindiği noktalar, gerekse haber-i vâhidin tanımını yapmaya gerek duymaması bizleri onun kendinden önceki usûlcü ve kelamcıların tanımını benimsemiş olabileceği sonucuna götürmektedir. Bu durumda onun tarifinin de, “doğru ya da yalan olduğu bilinmeyen, ancak doğruluğunu da engelleyecek hususların da bulunmadığı haberlerdir”⁴⁴ şeklinde olduğunu söylemek mümkündür. el-Basrî'nin zikrettiği bu husus haber-i vâhidlerin genel özelliğidir. Dolayısıyla el-Basrî'nin bu ve buna

⁴⁰ Bk. el-Enfal 8/65; el-A'râf 7/55.

⁴¹ Bk. Hansu, *Mütevâtir Haber*, 89-95; M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 95-101.

⁴² Yavuz Gönan, *Hanefî Âlimlerine Göre Haber-i Vâhid*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2010), 102.

⁴³ Bk. Kâdî Abdülcabbar, *el-Muğni*, 17/380.

⁴⁴ Bk. Basrî, *el-Mu'temed*, 2/549; Basrî, *Ziyadatu'l-Mu'temed*, 2/1025.

benzer ifadelerinden yola çıkarak haber-i vâhidin tevâtür derecesine ulaşılmamış olan haber anlamı verdiği anlaşılmaktadır.

3.2.2. Bilgi Değeri

Haber-i vâhid özelliğini taşıyan bir hadisin ilim ifade edip etmeyeceği, bu haberin Hz. Peygamber'e aitliğine dair bir kanaatin hâsıl olup olmadığı meselesi, bir başka ifade ile haber-i vâhidin zan mı yoksa ilim mi ifade edeceği tartışması daha çok usûl ve kelim âlimlerinin ilgilendikleri konulardan birisidir. Tartışması yapılan husus ile ilgili olarak haber-i vâhidin ilim ifade edeceğini hatta yakîn ve katıyyet ifade edeceğini söyleyen âlimler olduğu gibi; haber-i vâhidlerin doğru ve yanlış olma ihtimaline binâen zan ifade edeceğini iddia eden âlimler de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu konuda bir fikir birliği olduğunu söylemek imkânsızdır.

el-Basrî kitabında haber-i vâhidin bilgi değeri üzerinde değerlendirmelerde bulunurken haberi, kesin bilgi ifade edip etmediği konusunda iki görüşün olduğundan bahsetmiştir.⁴⁵ Bu görüş sahiplerinin değerlendirmelerini ve delillerini zikrederek kendi görüşünü ortaya koymaya çalışmıştır. Aşağıda el-Basrî'nin bu düşüncelerinden yola çıkılarak iki başlık altında haber-i vâhidin bilgi açısından değeri izah edilecektir.

3.2.2.1. Kesin Bilgi İfade Etmesi

el-Basrî, ehli zahirden bazılarının –ona göre ehli zahirden kasıt, zanna göre hareket edenlerdir- haberin doğruluğu konusunda herhangi bir karineyi şart koşmadıklarını ve kendilerine gelen haberin bilgi ifade edeceğini iddia ettiklerini söylemektedir. el-Basrî'ye göre haber-i vâhidin mutlak anlamda ilim ifade ettiğini iddia etmek doğru değildir. Çünkü birçok insan bizim bilmediğimiz husularda zan ile alakalı şeyleri haber verebilmektedir. Bu durumda haberlerde doğruluğunu kesin olarak bilmediğimiz şeylerin yalan olma ihtimalinin de olduğunu bilmemiz gerekir. Başka bir şeyi dikkate almaksızın verilen bir haberin kabullenmesi doğru değildir. Verilen bir haberin kesin doğru olduğunu bilmemiz ancak haberin zorunlu bilgi içerdiğinden dolayıdır. Haber-i vâhid gibi zorunlu bilgi içermeyen durumlarda ya haber verenin durumuna ya da başka şeylere bakmamız gerekmektedir. Dolayısıyla ortada bir karine, delil olmadan haber-i vâhidin kesin bilgi ifade ettiğini söylemek doğru değildir.⁴⁶

Mesela: Ağıt ve cenazenin hazır olması, orada ölüm olmasına dair karinedir. Haber verenin durumuna gelince haber vereni yalan söylemekten alıkoyacak bir şeyin olması, yalan söylemek için herhangi bir gereçesinin olmaması ya da yalandan nefret eden ve uzak duran birisinin olma durumları o kişinin yalan söylemeyeceğine delâlet eder. Yine bir yetkilinin emri ile bir haberi ulaştıran bir elçi olmasıdır ki, o da yetkiliden korkacağı için habere yalan katması mümkün değildir. Bütün bu durumlar haber verenin yalan söylemek için bir maksadının olmaması durumudur. Adamın bilerek yalan

⁴⁵ Bk. Basrî, *el-Mu'temed*, 2/92-93

⁴⁶ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/568.

söylemesi haberi geçersiz yapar. Böyle bir durum yoksa adam ve ilettiği haber doğru olduğu kabul edilebilir.⁴⁷ Fakat yine de bu haberin kesin bilgi ifade etmesi mümkün olmayabilir. Bunun yanında haberi doğrulayıcı başka karinelerin de aranması gerekir.

Dolayısıyla el-Basrî'ye göre yukarıda zikredilen hususların hepsi bir arada olsa dahi, bu haberin kesin olarak ilme götürmesi zordur. Çünkü bir insan, hasta birisini öldüğünü bize haber vermesi, yakınlarının ağıtı, cenaze hazırlıkları, cenaze ile alakadar olacak görevlilere haber verilmesi gibi şeyler o hastanın ölümüne bir işaret olabilir; ama bunlar gerçeği ne kadar yansıtır? Yatan (ölü zannedilen) kişi, baygın birisi veya hasta değil de başka birisi aniden ölmüş olabilir. Veya bu haberi bize ulaştıran kişi gerçekte olmadığının tam tersi bir görünüş sağlayarak haberin doğruluğuna bizleri inandırmak için farklı görüntüler sergiliyor olabilir. İşte bütün bunların mümkün olması, zikredilen karinelerle birlikte haber verenin niyetine de bakmamız gerektiğinin açık bir ifadesidir. Haber verenin doğruluğuna dair bir zan bizde meydana gelmiş ve haber veren kimsenin de yalan söylemek için bir kastı yok ise, haberi doğru olarak nitelemek mümkündür. Dolayısıyla her halükarda bizim haberin doğruluğunu araştırmamız ve doğrulayıcı karinelerle birlikte bu haberi kabul veya ret etmemiz gerekmektedir.⁴⁸

Hz. Peygamber'den rivayet edilen haberlerin kesin bilgi ifade edip etmemesi durumuna gelince el-Basrî'ye göre, Hz. Peygamber'den rivâyet edilenlerin tamamının yalan olması mümkün değildir. Çünkü çok yaygın olan haberler, her ne kadar aralarında ihtilaf edilse dahi râvilerin çokluğu bunların yalan olmasını engeller. Yine Hz. Peygamber'den rivâyet edilen haberlerin tamamı da doğru değildir. Çünkü Hz. Peygamber: "Benim adıma yalan söylenecek"⁴⁹ diye haber vermiştir. Dolayısıyla, Hz. Peygamber adına yalan söylenmiştir. Ayrıca bu haberi rivâyet eden sahabîlerin bazılarının yanılğı ve unutmama hasıl olmuş veya Hz. Peygamber bunu başkasından hikâye etmiş olabilir ki râvi de bunu Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin dediğini düşünmüş olabilir.⁵⁰

İşte bundan dolayı olmalı ki Hz. Peygamber mescitte konuştuğu sırada, meclisine birisi geldiğinde söylediği sözü tekrar ediyordu. Çünkü bir sözün anlamı, konunun bağlamına göre değişebilir. Mesela Hz. Aişe (r.a) Hz. Peygamber'den rivâyet edildiği söylenen bazı rivayetleri bu nedenlerden dolayı eleştirmiştir. Bunlar arasında: "Veledi zina üçlünün en şerlisidir, tüccar da fâcirdir."⁵¹ Hz. Peygamber bununla aldatan tüccarı, veledi zinadan da annesinin günahını

⁴⁷ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/568-569.

⁴⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/569-570.

⁴⁹ Bu lafızla hadisi kaynaklarda bulamadık. Farklı lafızlar için bk. Ebu'l-Huseyn b. Müslim Haccâc el-Kuşeyri en-Neysaburi, *Sahihu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdalbâki, (Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, 1955), 1/10 (No: 3); Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, (Dımaşk-Beyrut: Daru İbn Kesir, 2002), "İlm", 39-40, (No: 106-108).

⁵⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/544.

⁵¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî, (Kahire: Merkezi Hicre, 2011), 20/149-50 (No: 20011).

kastetmiştir.⁵² Yine Hz. Aişe'den: "Uğursuzluk üç şeydedir: Kâdın, ev, at."⁵³ Hz. Peygamber bunu eski kültürlerden hikâye etmiştir. Yine Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'in: "Ölü, ehlinin ağlamasıyla azap görür"⁵⁴ gibi rivayetleri düzelttiğini görmekteyiz.⁵⁵

el-Basrî'ye göre bütün bunlar, haber-i vâhidin bilgi ifade edip etmediğinin belirlenmesi aşamasında râvinin durumunun ve haber muhtevasının incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu doğrultuda haberin doğruluğunu araştırmamız ve doğrulayıcı karinelerle birlikte bu haberi kabul veya reddetmemiz gerekmektedir. Ancak bütün bunlar bir arada bulunduğu zaman haberin ilim ifade edebileceğini söylemek mümkündür.

3.2.2.2. Kesin Olmayan Bilgi İfade Etmesi

Haber-i vâhidlerin kesin bilgi (ilim) ifade edip etmeyeceğine dair her iki yönde de görüşün bulunduğu kaydeden el-Basrî, doğrulayıcı karineler olmadan ve haberin muhtevası incelenmeden haber-i vâhidin kesin ilim ifade etmeyeceğini savunmaktadır.⁵⁶ Ona göre haber-i vâhid kesin ilim ifade etmiş olsa, mütevâtir haberlerde olduğu gibi bütün haber-i vâhidler ilim ifade etmiş olması gerekirdi. Oysa mütevâtir haber ilim ifade eder fakat haberi vâhid, mütevâtire benzemez ve her durumda ilim ifade etmez.⁵⁷ Ayrıca haber tek başına kesin bilgi ifade etmez. Şayet tek başına haber kesin bilgi ifade etseydi, karineler bulunmadığı zaman da haberin bilgi ifade etmesi gerekirdi. Halbuki durum bunun aksinedir. Haberin sadece karine şartına bağlı olarak da kesin bilgiyi gerektirmesi caiz değildir. Mesela bir evde tek bir hastanın bulunduğu bilirse, bu evden de ağıt sesi duyulsa ve sadece bu karinelere yola çıkarak bir sonuca varacak olursak, söz konusu hastanın öldüğüne inanmamız gerekirdi. Çünkü daha önce hasta olduğunu bildiğimiz kişinin öldüğü haberini duyduğumuz zaman ki "ağıt" karinesi bizim habere olan inancımızı pekiştirmiştir. Burada haberin bizâtihi kendisi ve karine aynı şeyi, yani evde hasta olan birisinin öldüğünü ifade ediyor. Durum her ne kadar bu şekilde olsa da, gerçek bundan daha farklı şekilde olabilir. Zira söz konusu evden ağıt sesinin yükselmesinin sebebi, hasta olmayan birinin aniden ölmesi de olabilir. Dolayısıyla durum zannedilen tam tersi olması mümkündür. Bu durumda karine tek başına kesin ilim ifade eder demek yanlıştır.⁵⁸

⁵² Hz. Aişe, Ebû Hureyre'nin bu naklinden haber alınca şunları söylemiştir: Ebû Hureyre'nin "veledi zina üçlünün en şerlisidir" sözü onun söylediği gibi değildir. Münafıklardan Hz. Peygamber'e eziyet eden birisi vardı. Hz. Peygamber de "Bu adamın şerrinden beni kim korur?" diye buyurunca ona: "Sana eziyet eden kişi veled-i zinadır Ey Allah'ın Rasulü" denilmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "O, üç kişinin en şerlisidir" buyurmuştur. Akabinde: "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez" (İsrâ 17/15) âyetini okumuştur. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 20/149-50 (No: 20011).

⁵³ Buhârî, "Cihad", 706 (No: 2558, 2559).

⁵⁴ Buhari, "Cenâiz", 312 (No: 1290, 1291).

⁵⁵ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/545.

⁵⁶ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/566.

⁵⁷ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/566-567.

⁵⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/567; bk. Abdullah Karaman, *Mûtezili Usûlcü Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'ye Göre Bilgi Kaynağı ve Delil Olarak Âhâd Haber*, 174.

el-Basrî, hocası Kâdı Abdülcebbâr'ın yolundan giderek haber-i vâhidin kesin bilgi ifade etmediğini savunmaktadır.⁵⁹ Yukarıda da zikredildiği üzere haberle birlikte haberi doğrulayıcı diğer unsurları da dikkate almanın gerektiğini vurgulamaktadır. el-Basrî, haber-i vâhidin mutlak bilgi ifade etmemesini; yanlış anlama, işitme, hatırlama ve aktarma, hatta yalan söyleme ihtimali ve bunlardan birisini işlemediğine dair elimizde belge bulunmayan insanların verecekleri haberlerin hangisinin doğru hangisinin yalan veya yanlış olduğunun bilinemeyeceği gerçeğine dayandığını söylemektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Zannın herhangi bir hakikat ifade etmeyeceği."⁶⁰ "Hakkında bilgi sahibi olunmayan şeyin peşine düşülmeyeceği"⁶¹ belirtilmiştir. Peygamber Efendimiz de ileride kendisine yalan yere bir takım sözler isnad edilebileceğini bildirmiş, bu endişelerle Hz. Ali, Hz. Ömer ve Hz. Aişe gibi ileri gelen sahabîler kendilerine getirilen bazı rivâyetleri reddetmişlerdir. Binaenaleyh, her ne kadar râvisi sahabî olmuş olsa da sahabenin eksik anlamış, unutmuş veya karıştırmış olma ihtimaline binâen haber-i vâhid kesin bilgi ifade etmez ve bu tür rivayetler itikadi konularda delil olamazlar.⁶² Bütün bunlar bizlere sadece haberi değil de haberle birlikte diğer unsurları da göz önünde bulundurmamız gerektiğini göstermektedir. Ancak haber-i vâhid Kur'an'a, akla ve bu ikisi ile çatışmayan sünnete ve tarihi gerçeklere uyuyorsa delil olarak kabul edilebilir ve bilgi ifade eder. Bu durumda bilgi ifade eden asıl delil haber-i vâhidin kendisi değil, uygun düştüğü diğer temel deliller olmaktadır.⁶³

3.2.3. Haber-i Vâhidin Hücet Olması

el-Basrî, haber-i vâhidin kabul edilmesinin gerekli olduğu yönünde zikredilen deliller ile ilgili tartışmaları genişçe zikretmiş ve onları değerlendirmiştir. Konuyla alakalı olarak dile getirilen bu delilleri tartışmış; haber-i vâhidin kabulü için ortaya konulan delillerin zayıf, geçersiz ve konu ile alakası olmayan deliller olduğunu söylemiştir. Hocalarının ve kendisinin de katıldığı görüşlerini açıklamış, onlara yapılan itirazlara da yer vererek kendi görüşlerini savunmuştur. Zikrettiği karşı görüşleri de aklî ve naklî delillerle cevaplamaya çalışmıştır. Konuyla ilgili kendisinin delillerini uzun uzadıya açıklamıştır. Hocalarının ve kendisinin görüşlerine yapılan itirazları da “şöyle denilirse” şeklinde belirterek, “denilir ki veya deriz ki” diyerek itirazlara cevap vermiştir. el-Basrî haber-i vâhidin hücciyeti konusunda Kur'an, Hz. Peygamber'in söz ve uygulamaları, icmâ ve akıl gibi birçok

⁵⁹ Bk. Kâdı Abdulcabbar, *el-Muğni*, 4/225; 14/230; Basrî, *el-Mu'temed*, 2/568-570.

⁶⁰ en-Necm 53/28.

⁶¹ el-İsra 17/36.

⁶² Basrî, *el-Mu'temed*, 2/566.

⁶³ Haber-i vâhidin ilim ifade edip etmediğine dair âlimlerin görüşleri için bk. Talat Koçyiğit, “Âhâd Haberlerin Değeri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1966), 14/125-142; Hüseyin Aydın, “Akîde İnşasında Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* - (2003), 7/15, 69-94; Adil Bebek, “İmam Matürîdi ve Kadi Abdülcebbâr'a Göre Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri”, *Kelamda Bilgi Problemi: Bildiriler*, UÜİF, (Bursa 2003), 47-52; Abdullah Ünal, “Eş'arîlikte Haber-i Vâhidin Bilgi Değeri”, *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri* (21-23 Eylül 2014, 2015), 2/715-73; Hasan Gümüšoğlu, “İtikad Açısından Mütevâtir Olmayan Haberin Bilgi Değeri”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* (2017), 6/2, 279-306.

husustan deliller getirilmiştir. O, delil getirilen her bir hususu ayrı ayrı maddeler halinde işleyerek hangi delillerin öne sürüldüğünü, muhalif olanların bunlardan ne mûrat ettikleri ve bu hususta kendi görüşünün ne olduğunu ortaya koymuştur.⁶⁴

el-Basrî, Mûtezîlede hakim olan görüşün, haber-i vâhidin uyulması konusunda bir delil varsa hüccet değeri taşıyacağı üzerine olduğunu söylemiştir. Delilin olmadığı şeylerde de uyulma konusunda bir ittifak olmadığını belirtmiştir. el-Basrî'ye göre haber-i vâhidle amelin vücubiyetine inanan kimse onunla amel etmiyor ise bu durum ancak, haber ya haber-i vâhid olduğu için, ya amel etme şartları oluşmadığı için ya da te'vil ettiği için amel etmediğini ifade etmiştir. Amel şartları oluştuğunda ise sahabe o haberle amel etmekten çekinmemiştir. Örneğin, Abdurrahman b. Avf'ın Mecûsî'nin cizyesi⁶⁵ ve Hamel b. Malik'in cenin hakkındaki haberleri⁶⁶ buna örnektir. Sahabîler bu rivayette zikredilen haberleri duyar duymaz bir delil ortaya koymadan uyulması gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Haberi de olduğu gibi kabul etmişlerdir.⁶⁷

el-Basrî'ye göre, sahabîlerin hepsinin bir haberin doğruluğu üzerine ittifak etmemesi o haberin kesin doğru olmadığını gösterir. Fakat haber kesin doğru olmasa da bunu Peygamber'in söylemiş olabileceği kabul ediliyorsa, bunun doğru olduğuna dair bir kesinlik olmasa da habere doğru diyebiliriz. Çünkü bu sözü peygamber söylemiştir. Sahabînin çoğunun amel ettiği haber-i vâhide gelince, onlar bununla amel etmeyi kınamışlardır.⁶⁸

Sahabînin bir kısmı, haber-i vâhid ile amel etmiş, bir kısmı da bunu te'vil etmişler ise bu habere kesin denilemez. Çünkü bu haberin, Hz. Peygamber'in sözü olduğuna dair kesin bir delil olmadığı anlamına gelir. Bu durumda müçtehit, bu mesele üzerinde ya içtihatla bulunur ya da te'vil eder. Hz. Peygamber'in böyle bir söylemesi mümkün ise sahabî de peygamberin böyle bir söz söylemiş olduğunu inkâr etmiyor ise bu, ilim ifade eden haber-i vâhid anlamına gelir.⁶⁹

Netice olarak el-Basrî, Mûtezîle'de hâkim olan görüşünü paylaşarak, haber-i vâhide uyulması konusunda bir delil varsa hüccet değeri taşıyacağını ifade etmiştir. Nitekim el-Basrî'ye göre sahabe de

⁶⁴ Bk. Basrî, *el-Mu'temed*, 2/589-603; ayrıntılar için bk. Yasin Çağdaş, *el-Mu'temed Eseri Işığında Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 42-51.

⁶⁵ Abdurrahman b. Avf, Hz. Ömer (r.a)'e Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "onlardan yalnız cizye alınacağı, başka bir mükellefiyetlerinin olmadığı" hakkındaki hadis-i şerifini nakledince, Hz. Ömer (r.a) bu hadis doğrultusunda uygulama yapmaya başlamıştır. Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavud, (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, 2009), "Harac", 4/649-650 (No: 3042).

⁶⁶ Hz. Ömer ashaba, Rasûlullah'tan "cenin" hakkında bir şey duyan olup olmadığını sordu. Hamel b. Malik b. en-Nebîğa ayağa kalktı ve şu olayı anlattı: "İki cariyem vardı. Bunlardan biri, hamile olan diğerini sopa ile döverek düşük yapmasına sebep oldu. Rasûlullah bu olayda, sağlam kişi için ödenmesi gereken diyetin yirmide birinin verilmesine hükmetti." Hz. Ömer, bu örnek olay karşısında "Eğer bu hadisten haberimiz olmasaydı, az kalsın kendi görüşümüz doğrultusunda değişik hüküm verecektik." dedi. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd er-Rebei el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk., Şuayb Arnavud vd., (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, 2009), "Diyet", 3/659 (No: 2641).

⁶⁷ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/556-557; ayrıca bk. Basrî, *Ziyadatu'l-Mu'temed*, 2/1026.

⁶⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/557.

⁶⁹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/558.

bu şekilde hareket etmiş, doğru anlaşılmadığını düşündüğü bir haberde bazı karineler aracılığı ile bir sonuca ulaşmıştır. Bazıları bunu kabul ederken, bazıları red yoluna girmiş, bazıları ise belli te'viller yaparak farklı içtihadlarda bulunmuşlardır.

3.2.4. Amel Değeri

el-Basrî'ye göre haber-i vâhid, îtikâdî meselelerde ilim ifade etmediği için kabul edilmez. Bununla beraber haber-i vâhid ile amel şartları tam olduğunda o haberle amel mümkün olabilir. Bunlar ister ibadetin şart ve rükunları, ister had ile alakalı, isterse nisap miktarı ile alakalı olsun amel edilmesi mümkündür.⁷⁰ el-Basrî, râvinin rivayet ettiği şey, bir şer'î meseleyi Hz. Peygamber'e izafe etmeyi kapsamadığı durumlarda -müftünün fetvaya izafeti gibi- haber-i vâhidin kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla şer'î hükümle alakalı olmayan ve doğru olduğuna dair zannın ağır gelmesi durumunda; hediyeler, muâmelet, suyun necis olması, kuyuda leşin bulunması gibi hususlarda haber-i vâhid kabul edilir. el-Basrî bu hususu şu örnekle açıklar: Yolda bir su bulunur ve haber de suyun içilmesinin mübah olduğu yönünde ise bu haber doğrultusunda su içilebilir. Bu, dilencinin eline sadaka vermekle, onu alabilirsin demek gibi bir şeydir.⁷¹

Yukarıda zikredilen değerlendirmelerden de anlaşıldığı üzere el-Basrî'ye göre haber-i vâhid ile amel, vücûbiyeti gerektirecek kesin delil olması ve şartlarının tam olması durumunda mümkündür.⁷² Çünkü haber-i vâhid ile amel edilen şeyleri Hz. Peygamber söylememiştir demek doğru değildir. Zira Hz. Peygamber'den gelen haberlerin çoğu haber-i vâhid yolu ile bizlere ulaşmıştır. Bu rivâyet edilenlerin çoğu ya da bir kısmı için Hz. Peygamber bunları söylemiş olabilmesi elbette ki mümkündür. Hz. Peygamber'in bu konuda söylediği de sadece muhatabına değil, herkese şâmil olması gereken şeylerdir. Çünkü icmâ bu yöndedir.

O konudaki hüküm kişiye has olduğu ortaya çıkmadığı müddetçe amel etme herkes için şâmidir. Çünkü Hz. Peygamber'in kişiye has söylediği bir husususun birileri tarafından gizlenip nakledilmemiş olması mümkün değildir. Dolayısıyla bu haberler sadece muhatap olan sahabîlere değil de herkese şâmil olanlardır. Hz. Peygamber'in söylediği bu husus tevâtüren veya haber-i vâhid ile nakledilmesi gereken meselelerden olması da mümkündür. Eğer tevâtüren ise bunu tevâtür yapan kimselerden alınması gerekir.

Çünkü Hz. Peygamber herkesi ilgilendiren bir meseleyi ashabına söyleyip de bunun mutevatir olarak nakledilmemiş olması mümkün değildir. Hz. Peygamber'in bu haberleri haber-i vâhidlerle de söylemiş olması mümkündür.⁷³

⁷⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/570.

⁷¹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/571.

⁷² Basrî, *el-Mu'temed*, 2/573.

⁷³ Basrî, *Ziyadatu'l-Mu'temed*, 2/1027-1028.

3.2.5. Haber-i Vahid'in Kabulüne Etki Eden Unsurlar

Bu başlıkta genel olarak el-Basrî'nin, haber-i vâhidin kabul şartları üzerinde öne sürdüğü görüşlerden yola çıkarak bu konuda hangi şartları aradığını anlamaya çalışacağız. Haber-i vâhidin kabulü ve onunla amel edilebilmesi için belli başlı şartlar ortaya konulmuştur.

Her bir mezhep veya ekol kendi zaviyesinden meseleye yaklaşmış ve haberin sıhhatini etkileyen durumların neler olduğunu belirlemiştir. Biz burada bu hususta yapılan tartışmalara girmeyecek, el-Basrî'ye göre haber-i vâhidin sıhhatini etkileyen durumların hangileri olduğunu inceleyeceğiz.

3.2.5.1. Bir Maslahata Dayalı Olması

el-Basrî'ye göre şer'î bir meselede olmazsa olmaz şey maslahattır. Bunu ya bizzat maslahatın kendisi ya da bir özelliği göstermektedir. Haber-i vâhid ile amel etmenin gerektiğine dair bir delil kâim ise ve biz de o delilin doğru olduğunu kabul ediyorsak, bu haberle amel etmede bizim için bir maslahat olduğunu da bilmemiz gerekir. Tıpkı hırsızın elini kesilmesinin bir ıslah olduğunu bilmemiz gibi.⁷⁴

el-Basrî'ye göre, râvinin doğru olduğu düşünülüyor ve sıhhatine dair belli emareler var ise ister râvi doğru, isterse yalancı olsun bizim çıkarımız o haberin gerektirdiği şeyi yapmaktır. Râvinin yalancı olma ihtimalinin olması, onun rivâyet ettiği fiilin de mefsedet olabileceği fikrine götürmez. Akıl şâhitlik yaptığı konularda râvinin doğru söylediğini düşünmemiz, maslahat gereği o haberle amel etmenin mümkün olacağını gösterir.

Akıl da buna şâhitlik yapar. Mesela: Misafirin yolculuk esnasında, hangi yolun güvenli olduğuna dair endişesi varsa, doğru söylediğini düşündüğü birisi ona hangi yolun güvenli veya tehlikeli olduğunu haber verdiğinde, kuşkulu olanı değil de, kendisi lehine hangi durum daha mantıklı ise ona göre davranması gerekir.

Bazı emarelerden yola çıkarak adamın yalan söylediğini düşünüyorsa, kendisine verilen habere göre hareket etmesi caiz değildir. Belli bir emare olmaksızın kendi keyfine göre bir yol seçmesi de aynı şekilde caiz değildir.⁷⁵

el-Basrî'ye göre, vacip veya güzel olmasını gösteren bir illet/sebep olmaksızın sadece akıldan yola çıkarak haber-i vâhid ile amel edilmesinin mümkün olmayacağını ifade etmiştir. Bu illet de ancak akıl ile bilinen bir şeyin ayrıntısının haber-i vâhid ile bilinebilmesinden dolayıdır. Şer'î meselelerde zikredilen şey haber-i vâhidde de bulunur.

Dolayısıyla onunla amel etmek de vacip olur. Şüphesiz zararlı şeylerden kaçınmanın, faydalı olan şeylere yönelmenin vacip olduğu akıl ile bilinmektedir. Mesela, hacâmat yaptırılmadığı veya ilaç kullanılmadığı ya da yolcunun gittiği yolun yanlış olduğu haber verilir ve biz de haber verenin doğru

⁷⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/580.

⁷⁵ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/581.

söylediğini düşünüyorsak, bize zarar verecek bu gibi durumlardan kaçınmamızın vacip olduğunu da aklen bilmiş oluruz.

Bizim çıkarımıza olan şeylerde Hz. Peygamber'den gelen haberlere teslim olmamız ve zararlı olan şeylerden kaçınmamızın vacip olduğu da böylece ortaya çıkmış olur. Doğru olduğunu düşündüğümüz bir râvinin rivayeti uygulandığında bir menfaat, uygulanmadığında da bir zarar verecek olan bir haberin Hz. Peygamber'e ait olduğu da bu şekilde ortaya çıkmış olur.⁷⁶

el-Basrî, şer'i bir meselede maslahatın olmasının önceleyen alimlerden birisidir. Bu sebeple o, haber-i vâhid ile amel etmenin gerektiğine dair bir delil kâim olduğunda ve bu haberle amel etmede bizim için bir maslahat olduğunu da bilmemiz durumunda onunla amel edilmesinin caiz olduğunu düşünmektedir.

Zira ona göre doğru olduğunu düşündüğümüz bir râvinin rivayeti, uygulandığında bir menfaat, uygulanmadığında da bir zarar verecek bir bilgi içeriyorsa bu haber Hz. Peygamber'e aittir. Bizim çıkarımıza olan şey de Hz. Peygamber'den gelen bu haberlere teslim olmamız ve bunlarla amel etmemizdir.

3.2.5.2. Akla Aykırı Olmaması

Hadislerin akla aykırı olması hemen hemen bütün muhaddislerin hadislerin tespitinde dikkate aldıkları dinamik bir ilkedir. Elbette ki burada kullanılan akıl ile kastedilen, İslamî bilinç kazanmış ve belli ilkeleri kullanarak değerlendirme yapabilen sarih akıldır. Zira bir rivâyetin Hz. Peygamber'e aidiyetini belirlemede İslami bilinçle, diğer bir ifade ile Kur'an ve sünnet bütünlüğü ile şekillenmemiş salt akıl kullanılırsa, bunun sonucunda subjektif kanaatlerin râvinin istediği biçimde şekillenmesi ve istismara açık hale gelmesi kaçınılmazdır.⁷⁷

Aklî ilkelere aykırı olan haberlerin kabul edilmemesi gerektiği, Mûtezile tarafından en çok vurgulanan hususlardan birisidir. Ancak el-Basrî, akla aykırı görünen haberlerin hemen reddedilmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu hususta yapılması gereken şey aklın, haberi neye göre kabul edip etmediğinin tespit edilmesidir. Mesela akıl bir şeyi faydalı olduğunu biliyorsa bu haber kabul edilebilir. Tam tersi durumda ise akıl bu haberi kabul etmez. Örneğin, hiçbir fayda olmadan, gözetilmeden bir hayvanı iğdiş etmeyi aklın caiz görmediği gibi. Yine gücünün üstünde olan bir şeyin Allah tarafından teklif edilemeyeceğinin aklen bilinmesi gibi akıl bir şarta bağlı olmaksızın bir şeyi kabul etmeyebilir.⁷⁸

Hz. Peygamber'den gelen haberlere gelince; Hz. Peygamber'den gelen haberlerin te'vili (yorumlanması) zorlama içermemelidir. Haber bir takım zorlamalara gidilerek te'vil ediliyor ise Hz. Peygamber'in onu bu şekilde söylemiş olması caiz olmaz. Zira zorlama yapılarak yapılan te'viller

⁷⁶ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/583.

⁷⁷ Muhittin Düzenli, *Hadislerde Gizli Kusurlar -İllet ve Şâz-*, (Ankara: İsam Yayınları, 2016), 220.

⁷⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/641.

çelişme durumu tamamen ortadan kaldırır. Buna göre, uygun şekilde te'vili caiz olmayan haberleri Hz. Peygamber'in söylemediği kesin olarak kabul edilir.

Dolayısıyla aşırı yorumlamaya gidilmemelidir. Çünkü yorumda zorlamaya gidilmesi durumunda çelişkisi giderilmeyen hiçbir söz kalmaz. Bu nedenle, yorum ilkeleri çerçevesinde çelişkisi giderilmeyen haberler reddedilir.

Şayet bunu Hz. Peygamber söylemişse ya başkasından naklen ya nakledilenden fazla ya da noksan olarak söylemiştir ki, rivâyetin aslı tespit edildiği zaman çelişki ortadan kalkar. Mesela, güç yetirilemeyen bir şeyin teklif edilmesinin güzel bir şey olmasını akıl kabul etmez. Allah'ın güç yetirilemeyecek bir şeyi teklif etmeyeceği ve bunun kötü bir şey olduğu akılla bilinir. Buna aykırı olan bir haberi kabul ettiğimiz zaman Hz. Peygamber'in bu konuda ya doğru söylediğine ya da söylemediğine inanırız.

Bu durumda iki zıt şeyin doğruluğu ortaya çıkar ki bu da imkânsızdır. Böyle bir şeyin güzel olduğuna dair bir haber nakledilse dahi o haberin akla aykırı zahiri ifadesiyle kabul edilmesi mümkün olmaz.⁷⁹

3.2.5.3. Kur'an ve Mütevâtir Sünnete Aykırı Olmaması

el-Basrî'nin haber-i vâhidin kabul şartları içerisinde saydığı bu özellik, kitaplarımızda daha çok "hadisin Kur'an'a arzı" olarak geçmektedir. Arz, sözlükte "ortaya koymak, göstermek, sunmak, bir şeyi gözden geçirip durumuna bakmak, teklif etmek" gibi manalara gelir.⁸⁰ Hadisin Kur'an'a arzı ise, hadisin Kur'an'a muhalif olmaması veya Kur'an'a uygun olmasıdır. Bir başka ifade ile hadisin sahih olabilmesi için, mutlaka Kur'an'a uygun olması ve Kur'an'a muhalif anlam taşımaması⁸¹ ya da isnadları sahih olsa bile, onun Kur'an'a uygun olup olmadığını araştırılması demektir.⁸²

el-Basrî'ye göre haber-i vâhid Kur'an'a ters düşmüyor ise kabul edilme şartlarını tamamlamış demektir.⁸³ Şayet haber-i vâhid yolu ile gelen bir haberin Kur'an'da sabit olan bir hükmü kaldırdığında ya da sabit olan hükme aykırı bir durum bildirdiğinde Kur'an'a arz edilmesi gerektiğini ifade eder. Zira haber-i vâhid ile amel edilmesi için Kur'an'a arzedilmesi gerekir. Çünkü Kur'an bir delildir. İnsan ise hata ya da isabet edebilir. Bundan dolayı haber, Kur'an'a muhalif bir durum arz edebilir. Bu durum haberin Kur'an'a arz edilmesi gerektiğini gösterir.⁸⁴

Örneğin: Kur'an: "Filan kimse filan vakitte, filan yerde, falan şekilde namaz kılsın" der; haber-i vâhid ise bu şekildeki namazın kılınması yasaklar ya da bu haberlerden biri namazın kendi vaktinde; fakat başka bir yerde kılınmasını emrederse haber-i vâhid kabul edilmez. Burada zikredilen haber,

⁷⁹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/642.

⁸⁰ Aydınlı Abdullah, "Arz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/438.

⁸¹ Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 17.

⁸² M. Hayri Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 197.

⁸³ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/643.

⁸⁴ İbnu'l-Murteza, *Minhâcu'l-vusûl*, 515.

arada bir nesh olmaksızın Kitab'a ters düşmüştür. Çünkü biz Allah'ın bunu ayette açıkladığını ve Hz. Peygamber'den de bu konu ile alakalı tevâtür olarak nakledilen haber olduğunu biliyoruz. Eğer biz haber-i vâhidi bu konuda almış olursak, Allah'ın söylediğini bildiğimiz şeyleri terk etmiş oluruz ve doğru söylediğini bilmediğimiz bir başkasının haberine yönelmiş oluruz. Dolayısıyla haber-i vâhidin işaret ettiği şeye iyi bakmak gerekir. Hz. Peygamber böyle bir şey söylememiştir diye bir kesinliğin olması gerekir. Veya Hz. Peygamber başka birisinden nakil yolu ile bunu hikâye etmiştir. Ya da bu çelişkiyi ortaya çıkaracak bir ziyadelik ya da noksanlık olduğundan dolayı haber-i vâhid kabul edilmemiştir.⁸⁵

el-Basri'ye göre, haber-i vâhid yoluyla gelen bir haberin Kur'an'a ters düşmesi kesinlikle söz konusu değildir. Bu sebeple haber-i vâhid yolu ile gelen bir haberin Kur'an'da sabit olan bir hükmü kaldırması veya sabit olan hükme aykırı bir durum bildirmesi durumunda Kur'an'a arz edilmesi gerektiğini ifade eder. Çünkü Kur'an, bir delildir ve insanlar hata yapabilir veya isabet edebilir. Böyle bir durumla karşılaşmamak için Kur'an'a aykırı bir durum ortaya koyan haberlerin Kur'an'a arz edilmesi gerekir.

3.2.5.4. Kıyasla Çatışmaması

Âlimler arasında kıyasın mı yoksa haber-i vâhidin mi öncelikli bir delil olduğu konusunda görüş farklılıklarının olduğu bilinmektedir. Bu iki delilin birbirine öncelik sağladığı yönündeki yaklaşım farklılıklarının, uygulama boyutuna da yansıdığı görülmektedir. Yaklaşım farklılıklarının, kıyası şer'î bir delil olarak kabul etmeyenlerden ziyade kabul edenler arasında cereyan etmesi farklı hukuki sonuçları doğurduğu müşahede edilmektedir.

el-Basri'ye göre, bir nas var ise bu nas ya kat'i bir delildir veya değildir. Bu delil kesin ise, haber-i vâhid de bunun gerekliliğini ortadan kaldırıyorsa, haber-i vâhidi bırakıp kıyasın illetine dönmek gerekir. Zira bir nassın illeti, hükmü göstermesi gibidir. Nassın kesin hükmünü ortadan kaldıran haber-i vâhid kabul edilmediği gibi, nassın kesin olarak delalet ettiği illetle çatışan haber-i vâhitte de kabul edilmez. Çünkü bu durumdaki haber-i vâhid nassla sabit olan illeti, illet olmaktan çıkarır.⁸⁶

Eğer kıyasın illeti istinbat edilmiş ise, kıyasın aslı, ya haber-i vâhid ile ya da kesin bir haberle sabit olmuştur. Hükmü haber-i vâhidle sabit olan kıyas kendisiyle çatışan başka bir haberi vâhitten daha üstün olmadığından bu gibi durumlarda haber-i vâhid tercih edilir. Ancak kıyasın hükmü kesin nassla sabit olmuş ve bu kıyasla haber-i vâhid çatışmışsa bu konuda usûlcüler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Örneğin İmam Şafi'ye göre; haber-i vâhidi almak daha evladır.⁸⁷ İsa b. Eban ise; râvi zabt ve ilim ehli, rivâyet ettiği haberde gevşeklik göstermiyor ise onun haberini alırız kıyas da yapmayız.

⁸⁵ Basri, *el-Mu'temed*, 2/642.

⁸⁶ Basri, *el-Mu'temed*, 2/654.

⁸⁷ Bu hususta bk. Muammer Bayraktutar, *İmam Şâfi'nin Hadis Yorum Metodolojisi*, (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 153.

Bunun tam tersine bir durum varsa, içtihat yapılır. İmam-ı Malik'in de kıyası haber-i vâhîde tercih ettiği rivâyeti vardır. Yine onlardan; bunun yolu içtihatdır diyenler de vardır.⁸⁸

el-Basrî'ye göre kıyas ve haber-i vâhid eşit seviyede olduklarında bunların birini diğerine tercih hususunda en elverişli yol ictihaddır. Müctehide göre kıyasın emaresi râvinin adalet ve zaptından daha güçlü olursa kıyas habere, aksi olursa haber kıyasa tercih edilir. Müctehit nezdinde kıyas alameti, râvinin adaleti ve zabtı hususundan daha güçlü ise kıyasa rucu' gereklidir. Fakat râvinin zabtı ve sika olması kıyas delâletine müctehit nezdinde kıyasın önüne geçiyorsa bu durumda da habere dönmek gerekir.⁸⁹

Netice olarak el-Basrî'ye göre nassın kesin hükmünü ortadan kaldıran haber-i vâhid ve nassın kesin olarak delalet ettiği illetle çatışan haber-i vâhid kabul edilmez. Çünkü bu durumdaki haber-i vâhid nassla sabit olan illeti, illet olmaktan çıkarmıştır. Bu gibi durumlarda haber-i vâhidi bırakıp kıyasın illetine dönmek gerekir. Eğer kıyasın illeti istinbat edilmiş ise, kıyasın aslı, ya haber-i vâhid ile ya da kesin bir haberle sabit olmuştur. Hükmü haber-i vâhidle sabit olan kıyas kendisiyle çatışan başka bir haberi vâhitten daha üstün olmadığından bu gibi durumlarda haber-i vâhid tercih edilir. Kıyas ve haber-i vâhid eşit seviyede olduklarında ise, el-Basrî'ye göre bunların birini diğerine tercih hususunda en elverişli yol ictihaddır.

3.2.5.5. Umumu'l-Belvaya Aykırı Olmaması

Bazı şeyler vardır ki pek çok kişi tarafından bilinmesi ve rivâyet edilmesi îcap eder. Önemli olmasına rağmen ikna edici sayının altındaki insanın muazzam bir şeyin var olduğunu veya gerçekleştiğini haber vermesi, akıllara şüphe uyandırır. Çünkü olayın azameti aktaranı etki altında bıraktığına göre diğer şahit olanları da bırakmıştır ve bunu mutlaka başkalarına aktaracaktır. İnsanın tabiatı bunu gerektirmekte, tecrübeler de buna şahittir. Toplumlarda bazı olaylar nesilden nesile aktarılmaya devam ediyorsa, bunları onları derinden etkileyen, hatıralarında kalmayı hak eden yönler bulunduğu dandır.⁹⁰

el-Basrî, bazı alimlerin umûmu'l-belvâ içeren hususlarda haber-i vâhidi kabul etmediğini ifade etmiştir. Onlara göre bu şekilde gelen haberlerin kabulüne engel olan şer'i bir hüküm olabilir veya şeriatta bu haberlerin kabulüne dair bir husus yoktur. Bu nedenle umûmu'l-belvâya aykırı haber-i vâhidi kabul etmezler. Çünkü şeriat bunun kabulünü isteseydi Hz. Peygamber bunu herkese duyurur ve yapmakla mükellef olan herkesin onunla ibadet ederek yararlanmaları için mütevâtir olarak nakledilmesini herkese emrederdi. el-Basrî'ye göre ise durum onların ileri sürdüğü gibi şartlar olsaydı elbette ki, naklin yaygınlaşmasına dair dinin ve âdetin gerekçeleri daha güçlü olurdu. Fakat el-Basrî'ye göre yukarıda zikredilen şartlar bâtıldır. Çünkü şeriatta bunların kabulünü yasaklayıcı bir delil yoktur.

⁸⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/655.

⁸⁹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/658.

⁹⁰ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi - Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar-*, (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 456.

Eğer yasaklayıcı delil olsaydı, ince bir tahlil ile bunun bilinmesi mümkün olurdu.⁹¹ Ayrıca Hz. Peygamber, sözünün ashab tarafından bilinmesini isteseydi, bunun da tevâtüren naklini vacip kılsaydı, haberlerin mütevâtir olarak olarak nakletmeye dinin ve âdetin gerekçeleri güçlü olurdu. Bu durumda haber de mütevâtir olarak bizlere gelirdi. Gizli olması caiz olmazdı. Herkesin bilmesi gereken bir haberin gizli olarak nakledilmesinin kabul edilmesi de mümkün değildir.⁹² Dolayısıyla el-Basrî'ye göre herkesin bilebileceği bir meseleye ait uygulamayı içeren haber-i vâhid kabul edilirken, herkesin bilemeyeceği bir meseleye ait uygulamayı nakleden haber-i vâhidin kabul edilip edilmeyeceği ihtilaflıdır.

3.2.5.6. Râvinin Rivâyetine Aykırı Hareket Etmemesi

el-Basrî, râvinin rivâyet ettiği tersine hareket etmesi meselesinin ihtilaflı olduğunu ve alimlerin bu konuda farklı görüşler ileri sürdüğünü ifade etmiştir. Örneğin, bazıları râvinin te'vilinin haberin zahirinin tersine olduğu durumlarda, haberin zahirini almanın râvinin te'vilinden daha uygun olacağını söylemişlerdir. Yine İmam Şafii, te'villerden birisi zahir olan ihtimallerden birisi ise rivâyet o te'vile atfedilebileceğini ifade etmiştir. Kâdı Abdulcabbar ise şöyle demektedir: “Râvinin yorum ve te'vili ile alakalı bir sebep olmaz; fakat Hz. Peygamber'den bunu te'vil etmesinin gerektiren bir kastın olduğu biliniyorsa te'vil yoluna gidilmesi mümkündür. Te'vil etmesini gerektiren bir kastın olduğunu bilinmediği durumlarda ise nas ya da kıyas yoluyla buna cevaz verilmesi mümkündür. Fakat bu hususu ayrıca incelemek gerekir. İnceleme sonucu ulaşılan sonuç râvininin görüşünü/mezhebini gösteriyorsa onu almak gerekir. Aksi durumda âlimin görüşünü almaya gerek yoktur.” el-Basrî'ye göre de doğru olan budur. Eğer râvinin açık bir delil nedeniyle te'vil yoluna gittiği biliniyorsa ve onun aksine yorumlamaya, te'vil etmeye bir sebep yoksa bu durumda te'vil yoluna gitmek gerekir. Bu kimse te'vil ile sanki Hz. Peygamber'den açıklamış gibi olur. Bu durumda râvi rivayet ettiği şeyin tersine hareket etmesi mümkündür. Çünkü ortada te'vili gerektirecek bir kasıt vardır. Aksi durumlarda ise râvinin rivayet ettiği haber dikkate alınmaz.⁹³

“Râvi niçin Hz. Peygamber'in kastettiği şeyi ve açık nassı nakletmemiştir?” sorusuna karşılık el-Basrî, râvinin bu konuda Hz. Peygamber'in kastettiği şeyi düşündüğünden dolayı umumu tahsis etmiş olabileceğini ifade etmiştir.⁹⁴ el-Basrî'ye göre râvinin rivayet ettiği bir rivayetin aksine amel etmesini gerektirecek bir kastın olup olmadığı araştırılmalıdır. Böyle bir kasıt, te'vili mümkün kılacak bir durum olduğu anlaşıldığında o râvinin rivayeti kabul edilmesi mümkündür. Fakat bu şartların herhangi birisinin yokluğunda veya tespit edilmemesi durumunda onun görüşüne göre hareket etmenin bir gerekliliği yoktur.

⁹¹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/661.

⁹² Basrî, *el-Mu'temed*, 2/660-661.

⁹³ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/670.

⁹⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/671.

Sonuç

el-Basrî'ye göre haber; "kendisine doğru ve yalan dâhil olan sözdür" veya "olumlu ya da olumsuz olarak, bir şeyi başka bir şeye izafe etmeyi bizatihi ifade eden kelimedir." Bir söze haber denilebilmesi için, "bu doğrudur" veya "yalandır" şeklinde yargıda bulunulabilmelidir. Dolayısıyla emir ve nehiyeler ile bu yargıda bulunmak mümkün olmadığı için haber kapsamı içerisinde değerlendirilemezler.

el-Basrî, haberi mütevâtir haber ve âhâd haber olmak üzere iki ana başlık altında ele almıştır. Ona göre mütevâtir haber, bir topluluğun yalan üzere değil de, doğru üzerine ittifak ettiği şeydir. Çünkü bir topluluk yalan üzerine ittifak etmez. Mütevâtir haber ile bir ilim meydana gelmesi için iki şart aranır. Bunlardan birisi, haber verenlerin kendi görüşünü haber vermediğinin bilinmesi, diğeri ise haberinde herhangi bir karışıklık olmadığı ve yalan söylemek için bir kastının/gerekçesinin olmadığı bilinmesidir. el-Basrî'ye göre, ancak bu iki şart bir arada bulunduğu biz haberin doğru olduğunu bilmiş oluruz. Bu gibi durumlarda onun yalan söylemesi de mümkün olmaz. Bu şartlardan herhangi birisi olmaz ise haberin doğruluğundan da emin olamayız.

el-Basrî her ne kadar mütevâtir haberde yeter sayısı konusunu tartışırken ortaya bir sayının konulmasını yanlış görse de, bu sayının âdet ve alışkanlığa göre bilgi ifade edecek kadar olmasını yeterli görmüştür. Bununla beraber el-Basrî'nin bu sayının alt sınırını selefleri gibi düşünerek dörtten fazla olması gerektiğini savunduğunu ifade edebiliriz. el-Basrî, mütevâtir haberde, haber verenlerin sayısının yirmi, yetmiş, üç yüz gibi sayıların zikredildiğini; fakat bu sayıların mütevâtirin yeter sayısı ile ilgili herhangi bir delil olmadığını ifade etmiştir. Delil olduğu ileri sürülen ayet ve hadislerin ise mütevâtir bilgiye dair olmayıp başka hususlarla ilgili olduğunu zikrederek bu rakamları ileri sürmenin doğru olmadığı kanaatindedir.

el-Basrî'ye göre haber-i vâhid; "doğru ya da yalan olduğu bilinmeyen, ancak doğruluğunu da engelleyecek hususların bulunmadığı haberlerdir." el-Basrî'nin bu ve buna benzer ifadelerinden haber-i vâhide tek kişinin naklettiği haberlerden ziyade, tevâtür derecesine ulaşmamış olan haber anlamı verdiği anlaşılmaktadır. O, haber-i vâhidin bilgi ifade edip etmediğinin belirlemesi aşamasında râvinin durumunun ve haber muhtevasının iyi irdelemesi kanaatindedir. Dolayısıyla haberin doğruluğunu araştırmamız ve doğrulayıcı karinelerle birlikte bu haberi kabul veya ret etmemiz gerektiğini düşünmektedir. Ancak bütün bunlar bir arada bulunduğu zaman haberin ilim ifade edebileceğini söylemek mümkündür. Vücûbiyeti gerektirecek kesin delil olması ve şartlarının tam olması durumunda haber-i vâhid ile amel mümkündür. Ayrıca el-Basrî, haber-i vâhid ile amel edilmesi yönünde başka şartlar da ileri sürmüştür. Bunlar: Haberinin ortaya koyduğu şeyin akla, maslahata aykırı olmaması, Kur'an ve mütevâtir sünnete aykırı olmaması, kıyas ile çatışmaması, haber-i vâhidin ma'ruf sünnete aykırı olmaması, râvinin rivâyet ettiğinin tersine hareket etmemesidir. el-Basrî'ye göre, bu şartlardan herhangi birisinin haberde bulunmaması o haberle amel edilmesine engeldir.

Kaynaklar / References / المصادر

- Akgündüz, Ahmet. "Ebu'l-Hüseyin el-Basrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/326-328. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aydın, Hüseyin. "Akîde İnşasında Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri". *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* - 7/15, (2003), 69-94.
- Aydınlı, Abdullah. "Arz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/438. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî el-Hatîb. *Tarihu'l-Bağdat*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami, 2002.
- Basrî, Muhammed b. Ali b. et-Tayyib, *Kitâbü'l-Mu'temed fî usûli'l-fıkh*. thk. Muhammed Hamidullah. 2 Cilt. Dımaşk: el-Ma'hedü'l-Fransi, 1964.
- Basrî, Muhammed b. Ali b. et-Tayyib. *Ziyadatu'l-Mu'temed*. thk. Muhammed Hamidullah. Dımaşk: el-Ma'hedü'l-Fransi, 1964.
- Bayraktutar, Muammer. *İmam Şâfiî'nin Hadis Yorum Metodolojisi*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Bebek, Adil, "İmam Matüridi ve Kadi Abdülcebbar'a Göre Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri". *Kelamda Bilgi Problemi*. ed. Orhan Ş. Koloğlu. 47-52. Bursa: Arasta Yayınları, 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-. *es-Sünenü'l-Kebîr*. thk. Abdullah 'Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Merkezu Hicre, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-. *el-Câmiu's-Sahih*. Dımaşk-Beyrut: Daru İbn Kesir, 2002.
- Cûşemî, Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed el-. *Şerhu'l-uyûn fazlu'l-i'tizal ve tabakatu'l-Mûtezîle*. thk, Fuat Seyyid. Tunus: ed-Dâru't-Tunisiyye li'n-neşr, 1974.
- Çağdaş, Yasin. *el-Mu'temed Eseri Işığında Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Düzenli, Muhittin. *Hadislerde Gizli Kusurlar -İllet ve Şâz-*. Ankara: İsam Yayınları, 2016.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavud. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, 2009.
- Gönan, Yavuz. *Hanefî Âlimlerine Göre Haber-İ Vâhid*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Gümüsoğlu, Hasan. "İtikad Açısından Mütevâtir Olmayan Haberin Bilgi Değeri". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 6/2, (2017), 279-306.
- Hansu, Hüseyin. *Mütevâtir Haber*. Van: Bilge Adamlar Yayınları, 2008.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebul-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed. *Hadis İstilahları Hakkında Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*. çev. Talât Koçyiğit. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

- İbn Hallikan, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân. *Vefeyâtu'l-Âyân*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Daru's-Sadr, 1971.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. *el-Bidâye ve'n-nihaye*. b.y.: Daru'l-Fikr, 1986.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd er- Rebei el-Kazvînî. *Sünenu İbn Mâce*. thk. Şuayb Arnavud vd. b.y.: Dâru'r-Risâletu'l-İlmiyye, 2009.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec, *el-Muntazâm fi târihi'l-ümem ve'l-mülük*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata - Mustafa Abdulkadir Ata. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnu'l-İmad, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî, *Şezeratu'z-zeheb fi ahbari men zeheb*. thk. Mahmut Arnavut. 9 Cilt. Şam-Beyrut: Daru İbn Kesir, 1986.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-. *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnan ed-Dâvûdî. Dımaşk-Beyrut: Daru'l-Kalem, 1991.
- Kâdı Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdı'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *el-Muğni*. thk. Mahmud Muhammed Kasım. by.: y.y., ts.
- Kahraman, Abdullah. "Mûtezili Usûlcü Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'ye Göre Bilgi Kaynağı ve Delil Olarak Âhâd Haber". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3, (Kış 2003), 165-184.
- Kandemir, M. Yaşar, "Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/27-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kehhale, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-muellifîn*. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1993.
- Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Koçyiğit, Talat, "Âhâd Haberlerin Değeri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, sy. 1-4 (Haziran 1966), 125-142.
- Meraği, Abdullah Mustafa. *el-Fethu'l-mübîn fi tabakâti'l-usûliyyîn*. thk. Muhammed Ali Osman. Mısır: Matbaatü'l-Ensâr, 1947.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyri en-Neysaburi. *Sahihu Müslim*. thk., Muhammed Fuad Abdalbâki. Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, 1955.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm eş-. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Abdülaziz Muhammed el-Vekil. Kahire: y.y., 1968.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-. *el-Lüma' fi usûli'l-fikh*. b.y.: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1431.

Ünalın, Abdullah. "Eş'arîlikte Haber-i Vâhidin Bilgi Değeri". *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri* 21-23. ed. Cemalettin Erdemci, Fadıl Ayğın. 2/715-733. Ankara: Beyan Yayınları, Eylül 2014.

Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi - Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar-*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.

Yılmaz, Ayşegül. *Fıkıh Usulunde Husun-Kubuh el-Mu'temed el-Mustasfa Karşılaştırılması Işığında*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Zehebi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Mîzânu'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed Becavi. Beyrut: Dâru'l-ma'rife li't-tibâa ve'n-neşr, 1963.

Zirikli, Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dımeşkî ez-. *el-A'lâm*. (*Kamûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikîn*). b.y.: Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.